

INTERNATIONAL JOURNAL ON THE RURAL
WORLD IN THE ROMAN PERIOD

Fundus. International Journal on the Rural World in the Roman Period

Editorial staff, objectives of the journal and instructions for authors and editorial policy:

<https://www.documentauniversitaria.media/fundus/index.php/fundus/index>

Contact: fundus.journal@documentauniversitaria.net

The texts and images published in this work are subject - unless otherwise indicated - to a Creative Commons Attribution (by) or CC by license. The full license can be found at <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>

© cover picture: Mosaic de la vil·la romana del Collet (Calonge i Sant Antoni, Catalunya). Photo: David Mallorquí (Arxiu de la Universitat de Girona).

© texts and figures: authors.

© edition: Laboratori d'Arqueologia, Història Antiga i Prehistòria de la Universitat de Girona, Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, Grup de Recerca Arqueològica del Pla de l'Estany, Museu Arqueològic de Banyoles, Ajuntament de Banyoles, Documenta Universitaria.

ISSN: 2938-5296

DOI: 10.33115/a/29385296/2

Girona, 2025

EL POBLAMENT EN ÈPOCA ROMANA ENTRE EL CAP DE BEGUR I BLANES DISTRIBUCIÓ DEL POBLAMENT I ORGANITZACIÓ TERRITORIAL

Ramon JÁRREGA DOMÍNGUEZ

Institut Català d'Arqueologia Clàssica
<https://orcid.org/0000-0002-5250-2841>
rjarrega@icac.cat

HOW TO CITE (APA STYLE):

Járrega Domínguez, R. (2025) El poblament en època romana entre el cap de Begur i Blanes. Distribució del poblament i organització territorial. Fundus. *International Journal on the Rural World in the Roman Period*, 2, 63-101. https://doi.org/10.33115/a/29385296/2_05

HOW TO CITE (ISO STYLE):

Járrega Domínguez, R. El poblament en època romana entre el cap de Begur i Blanes. Distribució del poblament i organització territorial. Fundus. *International Journal on the Rural World in the Roman Period*. 2025, no 2, p. 63-101. https://doi.org/10.33115/a/29385296/2_05

The texts and images published in this work are subject - unless otherwise indicated - to a Creative Commons Attribution (by) or CC by license. The full license can be found at <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>

RESUM

La zona costanera de les comarques del Baix Empordà i la Selva constitueix una àrea geogràfica molt interessant, ja que es varen donar en la mateixa diferents concentracions de poblament en època romana. A més, va ser una zona d'important producció agrícola, com ho indiquen les restes de cel·les vinàries i la producció d'àmfores per a l'exportació durant el segle I dC. D'altra banda, abordem la problemàtica de l'adscripció territorial d'aquestes terres en època romana, en relació amb les ciutats d'*Emporiae*, *Gerunda*, *Aquae Calidae* i *Blandae*.

PARAULES CLAU

Costa del Baix Empordà i la Selva, poblament, època romana, activitat agrícola i comercial, adscripció territorial

ABSTRACT

The coastal area of Baix Empordà and La Selva regions is a very interesting geographical area, since there were different concentrations of population in Roman times. In addition, it was an area of important agricultural production, as indicated by the remains of wine cellars and the production of amphorae for export during the 1st century AD. On the other hand, we study the problem of the territorial ascription of these lands in Roman times, in relation to the cities of *Emporiae*, *Gerunda*, *Aquae Calidae* and *Blandae*.

KEYWORDS

Coast of Baix Empordà and La Selva, settlement, Roman period, agricultural and commercial activity, territorial affiliation

INTRODUCCIÓ

Ens plantegem aquí una visió global del poblament romà a part del que avui hom coneix com la Costa Brava, més concretament, l'àrea del Baix Empordà i la Selva. Es tracta d'un territori molt estudiat arqueològicament, però del qual creiem que manca una visió de conjunt, especialment pel que fa a l'adscripció territorial d'aquestes terres en època romana, tema mal conegut i molt poc tractat, i al qual intentarem aportar una mica de llum en aquest treball.

Concretament, per la seva rellevància topogràfica com a fita territorial costanera, ens ocuparem de l'àrea situada al sud del cap de Begur, que marca una línia d'inflexió en l'orientació de la costa (Vivar 2022, p. 146) i, més concretament, del cap de Sant Sebastià. Ambdós poden correspondre (o tal vegada, els dos conjuntament) al *iugum Celebanticum* esmentat per Aviè, al qual després ens referirem. Per l'altre cantó, delimitarem l'espai geogràfic meridional al límit entre les comarques de la Selva i el Maresme, on s'acaba el que hom anomena la Costa Brava, i on precisament s'alçava la poc coneguda ciutat romana de *Blandae*, l'actual Blanes.

L'àrea de la badia de Palamós presenta una connexió amb l'interior pel Corredor de Palafrugell, que permet comunicar les zones més septentrionals de l'Empordà amb el sector meridional (és a dir, el que actualment coneixem Alt i Baix Empordà), i concretament, la costa de Llafranc i Palamós, on hi ha constatat un important poblament romà. D'altra banda, la vall de Calonge constitueix una continuïtat d'aquests territoris, fins que la sortida al mar del massís de les Gavarres la separa de les terres més meridionals del Baix Empordà.

L'àrea de la vall d'Aro i Sant Feliu de Guíxols té una certa cohesió geogràfica i ha estat històricament debatuda la seva pertinença o no al Baix Empordà, comarca a la qual se l'atribueix actualment. Fins i tot se l'ha volgut adscriure a la comarca de la Selva per raons geogràfiques, ja que el punt on les Gavarres toquen el mar, entre Calonge i Platja d'Aro, al Cap Roig, marcarien un límit natural, com ja defensava Josep Pla (1968, p. 14). El passadís de la vall de Ridaura constitueix l'accés natural a les terres interiors de la Selva, podent considerar fins i tot Sant Feliu de Guíxols com la porta marítima d'aquesta comarca (Compte 1974, p. 332).

Ens ocuparem també de la costa més meridional de Tossa i Lloret de Mar, històricament atribuïda a

la Selva, però que forma una àrea més aïllada, potser relacionable amb l'antiga *Blandae* (Blanes), que al seu torn té un clar lligam amb les terres de l'anomenat Alt Maresme, que s'estén fins Arenys de Mar, però que no presenta bona comunicació per terra amb les zones de Lloret i, especialment, Tossa de Mar. Per tant, potser es pot relacionar aquesta àrea directament amb el municipi romà d'*Aquae Calidae* (Caldes de Malavella), com més endavant veurem.

1. EL TERRITORI. ÀREES GEOGRÀFIQUES NATURALS I ELS POBLADORS ANTICS

Estrabó (*Geographiké*, III, 4, 8) indica que «generalment, des de les Columnes d'Hèrcules fins aquí (*Tarraco*), la costa ofereix només un nombre molt reduït de ports; en canvi, des de *Tarraco* fins a *Emporion*, els bons ports no són rars». Aquest autor fa així una clara descripció de les característiques d'aquesta costa.

Sabem que el cap de Begur molt probablement correspon al *iugum Celebanticum* esmentat a l'*Ora marítima* d'Aviè (*Ora Maritima* 525) (del Castillo 1939, p. 214; Pujol 1977, p. 143).¹ D'altra banda, podria considerar-se el cap de Sant Sebastià com la part més meridional de l'esmentat *iugum Celebanticum*, on precisament hi havia un poblat ibèric des del segle VI aC (Burch, Rojas i Sagrera 2003; Rojas 2025). Tot aquest massís (el cap de Begur i el de Sant Sebastià) separa geogràficament la part més septentrional del Baix Empordà de la zona meridional d'aquesta comarca, si bé cal tenir en compte que aquests dos sectors estan comunicats per l'interior per l'anomenat Corredor de Palafrugell. Es tracta d'un espai estret que permet comunicar la plana del Baix Empordà amb la zona de Palafrugell i Llafranc, que discorre encaixat entre els massissos de les Gavarres i de Begur (Mas, Pallí i Bach 1989, p. 7-8).

La costa del Baix Empordà i la Selva està en contacte amb els massissos de Begur, les Gavarres i Ardenya (o Cadiretes), formats per roques ígnies de l'era primària, que conformen una costa caracteritzada per

¹ També s'ha proposat associar-lo al Cap de Creus (Tremoleda 2000b, p. 114), però la descripció d'Aviè, que el situa abans d'arribar des del sud a l'estany de Tonon (que han de ser els aiguamolls de la costa emporitana) fan aconsellable la seva identificació amb el cap de Begur.

alts penya-segats plens de petites cales; entre aquests tres massissos hi ha les fosses del Corredor de Palafrugell, la vall de Calonge i la vall d'Aro (Roqué i Pallí 1996, p. 6).

El massís de les Gavarres protegeix la vall de Calonge de la tramuntana (Botey 2007, p. 43), i en la seva arribada al mar separa clarament aquesta zona de la vall d'Aro. Aquest massís podria correspondre al *mons Iovis* i les *Hannibalis scalae* esmentades per Pomponi Mela (*De Chorogr.* II,5,89), segons Blázquez (1894, p. 389), qui dubta que corresponguin al Montgó i el Montgrí, per la seva escassa rellevància orogràfica, tot i que se l'ha identificat amb aquests llocs (Pujol 1977, p. 185; Tremoleda 2000b, p. 114). Tot i això, creiem que el més probable és que el nom de *mons Iovis* designi la serralada litoral catalana, des de les Gavarres fins a Collserola, al costat de Barcelona, ja que Mela (*De Chorogr.* II,5,89-90), quan esmenta el *mons Iovis* en relació amb Empúries i més tard el situa en relació amb el riu *Baetulo* (Besòs) no sembla efectuar diferenciacions en el text com si es tractés de dues realitats diferents.

Tot i que es tracta de zones costaneres amb mala comunicació natural cap a l'interior, les àrees de Tossa i Lloret, a la costa del massís de l'Ardenya, formen actualment part de la comarca de la Selva, la qual cosa potser ens podria permetre relacionar-les, ni que sigui temptativament, amb el nucli urbà romà que es trobava en el que actualment és aquesta comarca, és a dir, *Aquae Calidae* (Caldes de Malavella). Tanmateix, per la seva proximitat no podem descartar que correspongui a la ciutat de *Blandae*, l'actual Blanes, tot i que, com veurem, sembla més probable la primera opció, si més no en el cas de Tossa.

La zona costanera i l'immediat rerepaís del Baix Empordà i la Selva són molt interessants, perquè presenten alguns ports de bona qualitat i a l'interior hi ha àrees amb possibilitats agrícoles que tingueren, en determinades zones, un poblament romà prou intens. Tanmateix, aquesta àrea presenta problemes de comunicació amb l'interior, i amb el gran eix que hom coneix com a via Augusta, que procedia del proper Pirineu i es perllongava fins a *Gades* (Cadis), passant per la capital de la *Hispania Citerior*, l'antiga *Tarraco*. D'altra banda, el massís de les Gavarres dificulta la comunicació entre les terres costaneres i el Pla de Girona, la part interior de la Selva i el Vallès Oriental, tot i que, com veurem, hi ha alguns eixos de comunicació que semblen remuntar a l'època romana, i que permetrien aquestes comunicacions.

Aquesta àrea costanera estava ocupada per l'antic poble ibèric dels indigets, del qual en sabem molt poc i no podem determinar si encara tenia entitat en època romana, ja que els autors antics fan referència sobretot a la ciutat d'Empúries.

Cal tenir en compte la problemàtica dels suposats lartolaietes,² poble que apareix esmentat només per Estrabó (*Geographiké*, III, 4, 8), qui el cita, de sud a nord, després dels laietans. Com que l'antigua *Laietania* correspon, *mutatis mutandis*, a la costa de Barcelona i el Maresme, aquest misteriós poble, del qual no en parla cap altre autor antic, podria correspondre a les terres de les quals ens estem ocupant, potser fins i tot des de Caldes d'Estrach, on la costa es torna muntanyosa fins a Calella del Maresme, i fins on en l'Edat Mitjana arribava el bisbat de Girona. Malauradament, no tenim cap més testimoni sobre aquest poble i, per tant, no podem determinar la seva entitat ni l'extensió del seu territori.

2. LA COSTA PALAFRUGELLENCA: LLAFRANC I CALELLA

Sobre l'abrupte cap de Sant Sebastià, al terme municipal de Palafrugell, va existir el poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Burch, Rojas i Sagrera 2003; Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 101-166; Rojas 2007, p. 234, 236 i 238-240; Burch i Rojas 2008-2009; Barti i Plana 2010, p. 12-13; Llinàs 2017; Rojas 2025) un dels assentaments ibèrics més antics de la zona, que presenta diferents fases constructives. Es troba al cim de la muntanya, i es tracta d'un poblat amb una gran visibilitat, que permet controlar la costa i el Corredor de Palafrugell; està envoltat d'alts penya-segats de fins a 150 m d'alçada.³ Entre 1984 i 1987, i més tard, entre 1993 i 2007, i de manera més reduïda, en 2009, es varen dur a terme diverses campanyes d'excavació, que varen permetre localitzar diverses cases i sitges de l'assentament. Els materials trobats abasten una cronologia compresa entre els segles VI i I aC.

² Una certa homofonia ens podria fer relacionat aquest nom amb el de Lloret, tot i que en els documents medievals apareix com *Lauretum*.

³ Malgrat aquestes característiques, aquest poblat va passar inadvertit per al món de la recerca fins a finals de la dècada dels anys cinquanta del segle XX (Burch, Rojas i Sagrera 2003, p. 11-12).

Figura 1. Poblament ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell).

El de Sant Sebastià de la Guarda és un dels pocs poblats ibèrics, juntament amb el Castell (Palamós), el Fortim o els Guíxols (Sant Feliu de Guíxols), la Vila Vella (Tossa de Mar), Cala Pola i el Turó Rodó (Lloret de Mar) i, ja a la comarca del Maresme, la Torre dels Encantats (Arenys de Mar), que se situen en un punt dominant costaner. Cal dir que no s'hi han documentat materials de la segona meitat del segle I aC (Rojas 2007, p. 239), per la qual cosa podem considerar que el seu abandonament és anterior al d'altres poblats propers, com el de Castell a Palamós i el poblament dels Guíxols, que arribaren al canvi d'Era. Probablement, els habitants del poblament de Sant Sebastià es varen traslladar a l'emplaçament de Llafranc, on hi ha testimonis d'activitat a finals del segle II i cap a l'any 100 aC (Rojas 2007, p. 240). Per tant, podem considerar que aquest poblament ibèric fou el precedent de l'hàbitat romà de Llafranc.

La major part dels jaciments romans de la zona de Palafrugell es troben a la mateixa costa o molt a prop; els que es troben més a l'interior són de característiques indeterminades, mentre que els costaners es coneixen quelcom millor, però tampoc no gaire, per manca d'excavacions (Espadale i Rocas 1989, p. 75). En tots ells apareixen materials d'època republicana, mentre que posteriors al segle II dC només es troben a Llafranc. No sabem si és un problema d'intensitat de prospecció o més aviat que aquests hàbitats no varen superar el segle I dC.

A la platja de Llafranc va existir el que probablement va ser en època romana un *vicus*, tot i que no s'hi ha documentat carrers ni elements d'estructura urbana; tanmateix, no podem descartar que es tracti d'una vil·la amb una certa extensió. Hi ha referències a la troballa

de mosaics i columnes de marbre, a més de diversos testimonis d'habitatges, coneguts força parcialment, i àrees d'enterrament (Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 24-25, 28, 49-50 i 135-151; Nolla i Casas 2005). Es trobava al final d'una vall travessada per dues rieres (la de Llafranc i la de la Font d'en Xecu) que desembiquen en una badia amb grans condicions portuàries. La platja, situada entre el turó de Sant Sebastià i la Punta d'en Blanc, està ben protegida de les llevantades, per la qual cosa era un bon lloc per fondejar (Llinàs i Sagrera 1993, p. 106). Es tractaria, per tant, d'un lloc privilegiat com a embarcador de les mercaderies (almenys vi) produïdes als seus camps, i amb passos naturals que permetien comunicar-se amb l'interior.

A la zona del turó de l'església s'han documentat cambres destinades al premsatge del raïm, així com una *cella vinaria* amb *dolia*, que estaria en ús des d'inicis del segle I fins a mitjan segle II dC (Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 65-76). També s'han pogut documentar les àrees destinades a la terrisseria, als carrers d'Isaac Peral i de Monturiol, així com diverses referències a altres forns (Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 77-93).

Figura 2. Premsa romana de Llafranc (Palafrugell).

A Llafranc s'ha documentat la producció d'àmfores de les formes Tarraconense 1, Pascual 1, Dressel 2-3, Dressel 7-11 i Gauloise 4 (Nolla i Casas 1984, p. 133-137; Barti i Plana 1993; Tremoleda 2000a, p. 48-49, 74-75; Barti, Plana i Tremoleda 2004; Nolla 2006, p. 166-168; Tremoleda 2006, p. 118-119), a més de ceràmica comuna, *dolia* i materials constructius (Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 54-55 i 94-133). Algunes àmfores de la forma Pascual 1 produïdes a Llafranc presenten una marca que esmenta *P. Usulenus Veiento*, personatge notable

de *Narbo* (Narbona) al segle I dC (Christol i Plana 1997; Tremoleda 1998; Tremoleda 2000a, p. 209-212; Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 192-193 i 204-216); això indica la importància d'aquesta terrisseria, que probablement correspon a un *fundus* d'aquest personatge, que devia estar ubicat a Llafranc.

D'altra banda, cal recordar que en aigües de Llafranc es va trobar el derelict dels Ullastres I, carregat amb àmfores vinàries Pascual 1 (Foerster 1982) la qual cosa confirma la freqüentació d'aquesta zona en època romana. A llocs propers com el Puig Rodó (Palafrugell) i la vil·la de Camp de la Gruta (Torroella de Montgrí) s'han documentat àmfores i tègules produïdes a Llafranc (Nolla i Casas 1984, p. 137 i 157; Llinàs i Sagrera 1993, p. 107).

L'assentament de Llafranc estigué actiu com a mínim fins al segle V, com ho indica la troballa d'una inscripció funerària (avui perduda) i enterraments infantils en àmfores (Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 29 i 47). A la part alta de Llafranc de on es concentren les troballes de necròpolis, que J. Badia (1977) ha proposat posar en relació amb una hipotètica basílica paleocristiana, el culte de la qual passaria al veïnat de Santa Margarida després de l'abandonament de Llafranc.

A poca distància de Llafranc, entre aquesta població i Calella, en una zona elevada sobre el mar, al lloc anomenat la Marineda, hi ha referències imprecises sobre la possible troballa de teselles de mosaic (Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 170-171 i 176), que indicarien la presència d'una vil·la.

Prop de Llafranc s'han documentat tot un seguit d'assentaments romans, la majoria localitzats per col·laboradors del Museu de Palafrugell en els anys 1955-1965. N'hi ha uns quants de litorals: Clos Sureda (o Prat de Xirlo), als afores de Calella, ses Artigues i el Golfet, al camí de Cap Roig, i el Crit (o Font Morisca). Més a l'interior, al llarg de l'antic camí de Llafranc a Palafrugell, es coneixen uns quants més: el Puig d'en Peia, el Puig Rodó, Vilarnau (o Santa Margarida) i Urbanització el Corall; a més, hi ha els d'Esclanyà i Llofriú (Badia 1970, p. 10; Badia 1977, p. 235-236; Nolla i Casas 1984, p. 133, 137 i 171; Espadalé i Rocas 1989, p. 65-74; Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 173-175). Quelcom més allunyats resten els Torrents (al voltant d'un dolmen megalític es varen trobar fragments d'àmfores i *dolia*) i Vila-seca (Nolla i Casas 1984, p. 137; Espadalé i Rocas 1989, p. 67-68; Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 172).

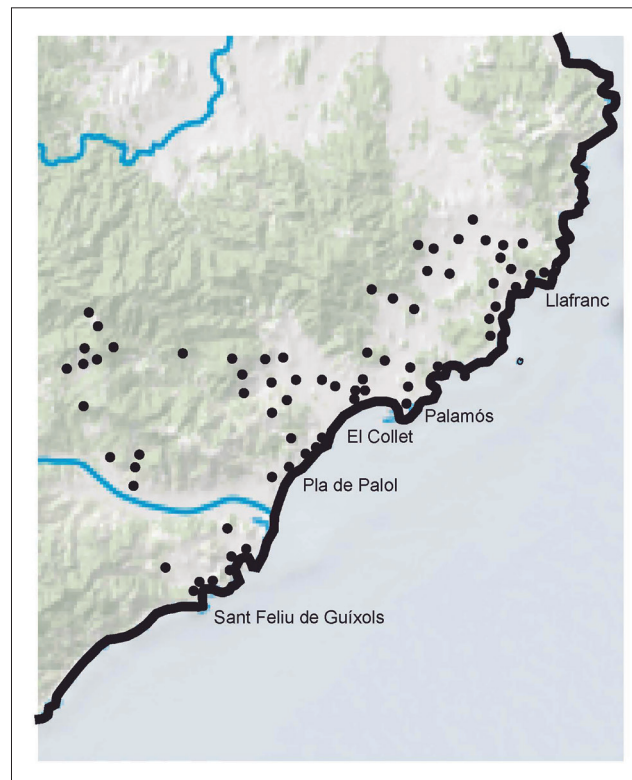

Figura 3. Poblament romà a l'àrea costanera del Baix Empordà.

Es tracta d'assentaments de plana o vessant de característiques desconegudes, datats entre època romana republicana i el segle I dC, per la presència de sigil·lada gàl·lica i àmfores tarraconenses de les formes Pascual 1 i Dressel 2-3; en pocs casos trobem materials del segle II (sigil·lada africana A al jaciment del Golfet).

Cal posar en relleu que a la Font Morisca o Cala el Crit (Mont-ras) s'hi ha trobat escòria ceràmica, la qual cosa indica la presència d'algun forn a la zona (Espadalé i Rocas 1989, p. 74; Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 174-175), cosa que és interessant, considerant que es tracta d'un indret poc accessible des de terra, que podria facilitar la difusió de la seva producció (àmfores?) per via marítima.

Altres assentaments romans propers a Llafranc, però més allunyats que els que acabem d'esmentar, són el d'Ermedàs, i, ja dins el terme de Mont-ras, la Roqueta i Torrentbò (Espadalé i Rocas 1989, p. 70; Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 173). D'altra banda, la referència a la troballa de mosaics prop del Cap Roig podria potser posar-se en relació amb l'assentament romà del Crit o el del Golfet (Badia 1993, p. 3; Espadalé i Rocas 1989, p. 72-74).

També al terme de Mont-ras, hi ha notícies de troballes de materials romans al veïnat de les Roquetes i a Puig Cucala o Torrentbó (Badia 1977, p. 229; Nolla, Canes i Rocas 1982, p. 148; Nolla i Casas 1984, p. 133; Merino i Vargas 2020, p. 92-93). D'altra banda, en un punt de l'actual carretera de Palamós a Girona es documenta la troballa de ceràmica romana (Badia 1977, p. 229; Nolla, Canes i Rocas 1982, p. 148; Nolla i Casas 1984, p. 133; Merino i Vargas 2020, p. 92). Finalment, al Pont de l'Estació de Mont-ras es van trobar una moneda i altres restes que indiquen la presència d'un establiment iberoromà (Merino i Vargas 2020, p. 93).

3. LA BADIA DE PALAMÓS I LA VALL DE CALONGE

En un promontori sobre el mar situat a l'actual terme municipal de Palamós es troba el poblat ibèric fortificat del Castell (Nolla i Casas 1984, p. 137-138; Verdaguer 1994; Nolla, Palahí i Burch 1998; Aquilué i Amigo 2008; Barti i Plana 2010, p. 13-14; Aquilué 2020), dalt d'un istme amb penya-segats, que domina la platja de Castell. Aquest petit poblat tingué una llarga durada, iniciant-se en el segle VI aC (Martín 1977). Els materials més moderns trobats (terra sigil·lada itàlica, ceràmica de parets fines, àmfora Tarraconense 1) porten a datar l'abandonament d'aquest poblat vers el canvi d'Era (Nolla, Palahí i Burch 1998; Aquilué 2020). A la zona de l'acròpoli es va documentar l'existència d'un possible temple, per la qual cosa la continuïtat de l'hàbitat fins època d'August creiem que podria tenir a veure amb l'activitat cultural.

Figura 4. Poblat ibèric del Castell (Palamós).

Cal posar en relleu que tant el poblat de Castell com el dels Guíxols, a Sant Feliu, foren abandonats més o menys al mateix temps, als voltants o poc després del canvi d'Era (Aicart 2000, p. 18).

Al petit pla situat al costat del castell de Sant Esteve de la Fosca, situat en un penya-segat que hi ha entre la cala de s'Alguer i la platja de la Fosca, hi ha les restes d'un assentament romà (possiblement una vil·la) amb una àmplia cronologia compresa entre l'època tardorepublicana i la tardoantiguitat, del qual s'han trobat restes de murs i paviments d'*opus signinum* (Nolla i Casas 1984, p. 138; Nolla ed. 2002, p. 18; Merino i Vargas 2020, p. 25, 27-28 i 96; Martín 2017, p. 39). Referents a aquest lloc hi ha notícies, poc precises, sobre la troballa d'un forn antic (Nolla i Casas 1984, p. 138; Nolla, Aicart i Esteva 1990, p. 57; Nolla ed. 2002, p. 18-19).

Donades les característiques d'aquest tram de costa, creiem que les dues cales veïnes de Castell i de la Fosca podrien haver allotjat sengles ancoratges en època romana.

Més al sud, la badia de Palamós constitueix un dels ports naturals més grans i destacats de la Costa Brava, protegit dels vents de llevant pel Cap Gros i la Punta del Molí, i que ha estat un dels principals ports pesquers de la zona al llarg dels segles. En construir el nou vial del port de Palamós es varen trobar cinc sitges ibèriques (Caja 2002; Merino i Vargas 2020, p. 97). Al nucli urbà de l'actual Palamós, als peus del turó del Pedró, entre els carrers de Josep Casanovas i Mossèn Cinto Verdaguer, l'any 1984 s'hi documentaren materials procedents d'un forn ceràmic, que produí tègules, *dolia*, ceràmica comuna i, especialment, àmfores de la forma Dressel 2 (Tremoleda 1987; Tremoleda 1996, p. 42; Nolla, Aicart i Esteva 1990, p. 57; Tremoleda 2000a, p. 18, 49-50, 72; Nolla 2006, p. 166-167; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221; Martín 2017, p. 35-36).⁴ Sense sortir d'aquesta població, al lloc conegut com a Mas Guàrdies, al barri de Sant Joan, s'ha excavat un magatzem de *dolia*, situat a uns 600 metres de la línia de costa, que probablement correspon a una cel·la vinària d'una vil·la romana (Llinàs 2014; Martín 2017, p. 39-40).

Si bé la comunicació amb l'interior està dificultada pel massís de les Gavarres, el terme de Palamós presenta una sèrie de terres fèrtils, on s'emplaçava la important vil·la romana coneguda amb el significatiu nom del

4 Els treballs es varen limitar a una recollida de materials, sense que s'hi pogués fer cap excavació.

Palau, al barri de Vila-romà, on s'han trobat restes arquitectòniques i d'un mosaic en blanc i negre, així com monedes dels segles III i IV (Nolla i Casas 1984, p. 138; Nolla ed. 2002, p. 18; Merino i Vargas 2020, p. 95; Martín 2017, p. 40). Per tant, és molt possible que la badia de Palamós (juntament amb les esmentades cales de Castell i la Fosca) hagués tingut un paper com a lloc d'embarcament i desembarcament de mercaderies en època romana.

Més al sud i vers l'interior ens trobem amb la vall de Calonge, on s'hi han documentat diversos assentaments romans (Nolla i Casas 1984, p. 121-123; Nolla ed. 2002, p. 16-20; Rojas 2007, p. 241; Barti i Plana 2010, p. 15), la qual cosa permet constatar una important ocupació d'aquest territori. En època medieval Calonge es deia *Colónico*, nom que esmenten diversos documents (Botet i Sisó 1913, p. 603; Caner 1955, p. 270; Caner 1981, p. 592).

El període ibèric és poc conegut a aquesta àrea. Al lloc anomenat Els Vinyers, situat entre els masos de Comadira, Marrell i Massich, es va documentar un poblat ibèric, que sembla ocupar una àmplia zona, a jutjar pels materials trobats en superfície (Caner 1956, p. 266; Nolla ed. 2002, p. 19; Merino i Vargas 2020, p. 65-66). En 1956 es va localitzar un jaciment ibèric als Bòlits, entre Can Vilobí i Can Pere Pla, als Vilars, gràcies a la ceràmica trobada en superfície (Caner 1956, p. 267).

El poblat ibèric de Castell Barri (o Castellbarri), situat a l'extrem meridional de la muntanya de Can Mont, a 300 m d'alçada i també al massís de les Gavarres, era molt extens i estava emmurallat, i es trobava ben defensat per penyals escarpats per tots costats, menys pel nord (Oliva 1947; Caner 1949, p. 314-315; Nolla i Casas 1984, p. 121; Caravaca et al 1996; Nolla ed. 2002, p. 15; Merino i Vargas 2020, p. 63). Segons P. Caner, hi ha una torre medieval, sota la qual hi ha les restes d'una altra, que s'ha dit que era d'època romana i fins i tot que havia estat un antic far. P. Caner (1949, p. 314-315) indica que s'hi ha trobat ceràmica «gàlica», així com tègules i «sigilata gravada con figuras humanas» cosa que perllongaria la vida del poblat fins al segle I dC, com a mínim.

Un dels assentaments romans més destacats de la zona és la vil·la del Collet de Sant Antoni de Calonge, una de les poques que han estat objecte d'excavacions arqueològiques a l'àrea que aquí ens ocupa (Nolla et al 2002; Nolla, Santamaria i Sureda 2002; Palahí i Burch 2017; Nolla i Palahí 2018, p. 52-54; Prat, Palahí i Nolla 2018; Prat, Burch i Vivó 2020 i 2022; Bouzas et al 2024;

Bouzas et al 2025). Se situa sobre un esperó rocós d'uns 20 metres d'alçada; actualment es troba a uns 50 metres de la costa, però probablement en l'Antiguitat hi era a tocar, i l'esperó devia penetrar en el mar, amb la qual cosa la podem definir com una vil·la marítima. A uns 250 metres de distància hi havia una terrisseria activa al segle I dC, coneguda en la bibliografia arqueològica com a Collet Est (Burch, Nolla i Tremoleda 2015), que clarament pertanyé a la vil·la, així com una necròpoli posterior (Nolla et al 2005).

Les excavacions dutes a terme han permès constatar que la vil·la del Collet es va fundar cap als anys 80-70 del segle I aC, essent, per tant, una fundació d'època romana republicana (Nolla i Palahí 2018, p. 52-54; Prat, Palahí i Nolla 2018, p. 52 i 58-65; Bouzas et al 2024, p. 172; Bouzas et al 2025). S'inscriu, doncs, en el nombre creixent d'estructures d'aquest tipus aparegudes a la costa catalana en època cesariana o triumviral (o fins i tot anterior, com ho indica aquest cas), com ja vàrem indicar fa uns quants anys (Jàrrega 2000) i com succeí, en la zona a la qual ens referim aquí, amb la vil·la dels Ametllers de Tossa de Mar (Palahí i Nolla 2010, p. 87; Nolla i Palahí 2018, p. 50-52) i potser també a la de Pla de Palol, tot i que en aquest darrer cas no es pot demostrar que fos al principi una vil·la romana (Nolla, ed., 2002, p. 81-90). La vil·la d'època republicana estava composta per dues grans ales, amb orientació nord-sud i est-oest respectivament, amb diverses estances disposades al llarg de les mateixes, tot plegat al voltant d'un pati central, i flanquejada per dues torres a la banda de mar (Bouzas et al 2025). S'han documentat també un parell de dipòsits o cisternes que semblen correspondre a aquesta fase. La troballa de fragments de *dolia* permet pensar en una *pars rustica* amb un magatzem, tot i que no s'ha pogut documentar.

Cap al canvi d'Era es dugueren a terme algunes reformes puntuals, elevant-se el nivell de circulació (Prat, Burch i Vivó 2022, p. 171), i construint-se uns banys (Bouzas et al 2024, p. 171-172; Bouzas et al 2025). Cap als anys 60-70 del segle I dC es va produir una important reforma de la vil·la (Prat, Palahí i Nolla 2018, p. 60 i 65-68; Prat, Burch i Vivó 2022, p. 171), de fet, una veritable reedificació, que comportà una elevació del nivell de circulació, així com una nova planta que substituï totalment l'anterior (Bouzas et al 2025). El pati interior es va dotar d'un porticat, i es varen crear noves estances. Es va construir un pòrtic que va permetre monumentalitzar

el cantó de la vil·la que donava a mar, convertint-la en una veritable *villa maritima* (Bouzas et al 2025).

S'ha proposat, tot i que no hi ha evidències segures, que l'aqüeducte de la vil·la es va bastir també en aquells moments (Prat, Palahí i Nolla 2018, p. 74), tot posant en relleu la importància que té un obra d'aquesta mena per a una vil·la romana, com indicatiu de la seva importància econòmica. Restes d'aquest canal s'han documentat a la Font del Mas Ribot (Nolla i Casas 1984, p. 122).

A finals del segle II dC o inicis del III es va produir una nova reforma en la vil·la del Collet (Prat, Palahí i Nolla 2018, p. 62, 65, 69 i 73), en la qual es varen pavimentar almenys dues estances amb mosaics policroms. Posteriorment hi ha una continuïtat, datant-se el moment d'abandonament de la vil·la en el segle V (Nolla ed. 2002, p. 187; Prat, Palahí i Nolla 2018, p. 69).

La terrisseria coneguda com el Collet Est, que inicialment es va pensar que devia estar a tocar a la platja en època romana (Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 7; Prat, Palahí i Nolla 2018, p. 56), actualment s'ha pogut constatar que es trobava quelcom a l'interior, però connectada amb una llacuna litoral (Bouzas et alii 2025) que hauria de facilitar les tasques d'embarcament i desembarcament. S'hi varen produir àmfores de les formes Tarraconense 1, Oberaden 74, Pascual 1, Dressel

2-3 i Dressel 8 emporitana, a més de ceràmica comuna, dolia i material de construcció (Nolla et alii 2004; Nolla 2006, p. 166; Tremoleda 2006, p. 119-120; Burch, Nolla i Tremoleda 2015; Merino i Vargas 2020, p. 64). La terrisseria va estar activa entre l'època d'August i la de Neró. Tant en dolia com en àmfora Dressel 2 es va documentar la marca PLATANI. És interessant tenir en compte una marca sobre un dolium, amb el text C·SOLPICI (Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 195), que evidentment fa referència a un Caius Sulpicius, que podria haver estat el propietari de la vil·la, i en un altre moment, el Platanus que esmenten els altres segells, a menys que es tractés d'aquest, cosa que permetria teoritzar un suposat Caius Sulpicius Platanus. Es varen documentar diversos edificis que formaven part del complex, així com una zona de forns. A partir del segle II s'hi va establir la necròpoli de la vil·la (Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 15-44).

La majoria dels tipus ceràmics identificats a la terrisseria del Collet Est (Tarraconense 1, Oberaden 74, Pascual 1, Dressel 2-3) permeten pensar que s'hi envasava vi, però les Dressel 8 emporitanes es relacionen amb productes d'origen piscícola. En aquest sentit, tot i que no s'hi han documentat estructures de transformació d'aquests productes, tant la llacuna

Figura 5. Restitució de la vil·la del Collet (Sant Antoni de Calonge) en època imperial (segons Bouzas et al. 2025).

recentment identificada com la fauna documentada a la vil·la permeten pensar que aquesta llacuna devia nodrir aquesta producció (Bouzas et alii 2025).

La terrisseria del Collet Est permet pensar en l'existència d'un embarcador, a partir del qual podrien distribuir-se les àmfores del taller esmentat. Es va poder documentar un esclavissament produït cap a l'any 60 dC, en un espai molt determinat (rebot i cuina) que marca el final de la producció de la terrisseria (Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 223 i 226), però no queda clar que aquesta sigui la causa única del seu final, que sembla emmarcar-se més aviat en l'abandonament general de les terrisseries amfòriques de la costa septentrional i central catalana. D'altra banda, crida l'atenció el fet que aquest abandonament coincideix en el temps amb la reconstrucció i monumentalització de la vil·la (Bouzas et al 2025), cosa que no podem explicar amb les dades conegudes, però que implica canvis en l'estructura econòmica.

Tot i que són coneguts només per la troballa de materials de superfície, a la vall de Calonge s'han documentat diversos assentaments romans, al costat del Mas Ribot, al Rec Madral, Cal Federal o El Pla, Can Ponjoan, Can Bujons, camí de Can Mont (o Can Rosselló), can Vinyals, Can Margarit de Baix, la Torre de la Creu del Castellar i Sant Nazari (Caner 1949, p. 316-317; Caner 1956, p. 266; Nolla i Casas 1984, p. 122-123; Nolla ed. 2002, p. 18-19; Merino i Vargas 2020, p. 62-65 i 67-69). A l'interior del monument megalític de Puig ses Forques es va trobar ceràmica romana, cosa que indica una reocupació del mateix per usar-lo com a cabana (Merino i Vargas 2020, p. 67).

Seguint la costa, a uns quatre quilòmetres en direcció sud-oest de la vil·la del Collet, al barri de Treumal, s'han trobat, segons P. Caner, materials romans a Can Met dels Gats, Roca Criadora i el Puig de Torre Valentina, al final de la platja de Calonge (Caner 1949, p. 317; Nolla i Casas 1984, p. 121-122; Nolla ed. 2002, p. 18-19; Merino i Vargas 2020, p. 61-62 i 64-65). També a Treumal hi ha la cala de Cap Roig i la cala del Forn, on es tenen notícies de l'existència d'un forn i sitges i on es van localitzar restes d'àmfores i tègules (Nolla i Casas 1984, p. 121; Nolla ed. 2002, p. 19; Tremoleda 2006, p. 119); aquestes notícies no són suficients per demostrar l'existència d'un taller d'àmfores, però són un indicatiu d'aquesta possibilitat, ja que el topònim de cala del Forn resulta molt suggestiu en aquest sentit.

Com passava a la zona de Llafranc, Calella i Palafrugell, quan hi ha materials datables trobats en aquests jaciments, es tracta de ceràmiques dels segles II-I aC i I dC (ceràmica ibèrica, campaniana A i sigil·lada gàl·lica, sobretot); només en el cas de Rec Madral s'ha trobat sigil·lada africana A, de la forma Hayes 18 (Merino i Vargas 2020, p. 67), la qual cosa ens proporciona una cronologia del segle II dC.

Davant les costes de Treumal i el Cap Roig consta que en 1954 es va trobar una àmfora romana sencera (Caner 1956, p. 266), que va quedar en propietat particular, i de la qual malauradament no hi ha cap documentació gràfica que ens permeti fer una atribució tipològica ni cronològica. Podria ser indicativa de la presència d'un derelict a aquesta zona, del qual, malauradament, no podem donar més dades. Tanmateix, M. Oliva (1961, p. 243, fig. 24) publica el dibuix de dues àmfores⁵, que, tot i que l'autor les relaciona amb les formes bètiques Dressel 7 i 8, creiem, pel perfil allargat de les nanses i el coll, i el baix pivot, així com l'angle marcat de la carena, que es tracta d'àmfores itàliques de la forma Dressel 1, més concretament de la forma Dressel 1 A. És molt possible que aquestes referències corresponguin a la mateixa troballa a la qual feia esment P. Caner en el seu treball de 1956, i que pertanyin a un derelict carregat amb àmfores itàliques que va naufragar en aigües de Sant Antoni de Calonge (probablement, a la zona de Treumal i Cap Roig) en el segle I aC, com hi ha d'altres localitzats a la mateixa costa.

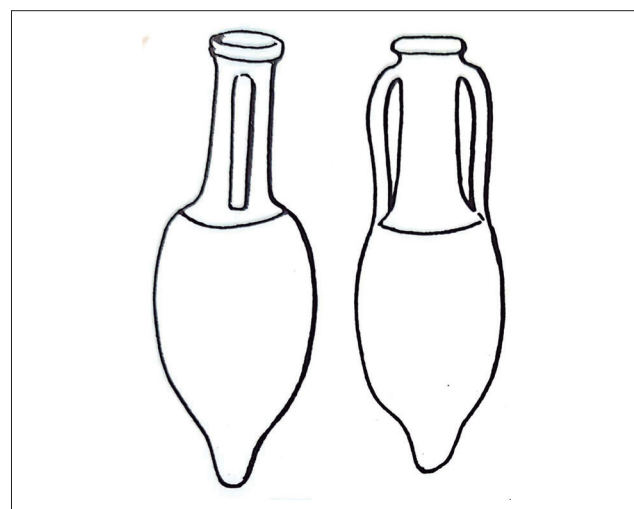

Figura 6. Àmfora romana, possiblement de la forma Dressel 1, trobada a la costa de Sant Antoni de Calonge (segons Oliva 1961).

⁵ Aquests dibuixos no són de Miquel Oliva, sinó que aquest autor indica que li van ser proporcionats per la delegació d'excavacions de la zona de Calonge, és a dir, que probablement se'ls va donar en Pere Caner, que era l'erudit local.

Cal dir també que entre 1970 i 1980 es va excavar el derelict de Ullastres, situat davant de la costa de Palafrugell, que anava carregat d'àmfores de la forma Pascual 1 (Foerster 1982; Mauri 2019).

En els anys cinquanta es va localitzar el que hom anomena derelict de les Illes Formigues I, també conegut com a «derelict de Palamós» (Foerster, Pascual i Barberà 1987), que encara que es pensava que portava un carregament d'àmfores Tarraconense 1, una revisió del material ha permès constatar que a més duia un carregament d'àmfores bètiques de la forma Ovoide 4 (Martín 2008). S'ha suggerit que el naufragi, que es data vers els anys 40-30 aC, correspon a un comerç de redistribució des de Narbona (Geli et al 2022, p. 157), on s'haurien carregat els productes bàtics (salaons), considerant que al carregament del vaixell hi havia dues àmfores laietanes de la forma Tarraconense 1, però precisament per això no podem descartar que en realitat es tractés d'un viatge d'anada vers Narbona, i que les àmfores laietanes formessin part del bagatge de la tripulació.

Darrerament, s'ha excavat un derelict carregat d'àmfores bètiques de salaó, a les illes Formigues, que es coneix com a derelict de les Formigues II. Aquest derelict anava carregat amb àmfores de productes piscícoles de les formes Dressel 7, Dressel 9, Ovoide 4 i Dressel 12, i deu ser més o menys contemporani del derelict illes Formigues I (Geli, Mauri i Mayoral 2020; Mayoral i Mauri 2022).⁶ Creiem que això indica l'existència d'un comerç de cabotatge força actiu amb productes bàtics en el darrer quart del segle I aC, sigui des de o cap a Narbona.

Les troballes casals, efectuades sobretot per pescadors, han permès documentar àmfores bètiques de salaons i olieres (formes Dressel 9, 20 i 23, i Beltrán 68), i de la *Hispania Citerior* (Tarraconense 1, Pascual 1, Dressel 3) trobades a la costa de Palamós, que deuen correspondre a derelictes corresponents a una navegació de cabotatge a aquesta costa (Jàrrega, en premsa).

5. LA VALL D'ARO I SANT FELIU DE GUÍXOLS

La zona de Platja d'Aro i s'Agaró es troba a la sortida natural al mar de les terres del Gironès i, per tant, de l'antiga ciutat de *Gerunda* (del Castillo 1939, p. 187), a través de la vall d'Aro, banyada pel riu Ridaura, per on és més fàcil travessar el massís de les Gavarres. A partir d'aquesta sortida es pot accedir, cap al nord, a Palamós i Llafranc, i en direcció sud, a Sant Feliu de Guíxols.

Els dos nuclis ibèrics principals de la Vall d'Aro són el poblat dels Guíxols (Sant Feliu de Guíxols) i la Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro) (Aicart 2000, p. 17), als quals cal afegir el poblat de Castell Barri, que hem esmentat més amunt.

El poblat ibèric de la Plana Basarda⁷ està situat en un altiplà en un indret elevat del massís de l'Ardenya, a 300 metres sobre el nivell del mar, i és conegut des del darrer quart del segle XIX; tot i que no s'hi ha fet mai excavacions, s'hi ha documentat una cisterna, més de 30 sitges i una possible muralla. S'hi ha pogut recollir material en superfície, que ens permet datar-lo entre els segles III (si no abans) i I aC (Nolla i Casas 1984, p. 144-145; Florensa 1990, p. 28; Aicart 2000, p. 19-20; Aicart, Nolla i Vivó 2007). La datació final l'aporten dues vores d'àmfora Tarraconense 1 i Pascual 1 (Aicart, Nolla i Vivó 2007, p. 61-62, fig. 24, 11 i 12).⁸ Entre els materials podem destacar una moneda ibèrica (concretament, un as) d'*Untikesken*, de la seca d'*Emporion*, del segle II aC (Aicart 2003), a més d'una moneda que sembla ser de la colònia *Celsa* (Aicart, Nolla i Vivó 2007, p. 69).⁹

La dispersió de monedes emporitanes a aquesta zona, que ha estat estudiada per F. Aicart (2003, p. 7) és un bon indicatiu de la important relació econòmica entre *Emporion* i les terres costaneres del Baix Empordà i de la Selva. També es va trobar una dracma emporitana a la cova prehistòria artificial de la Tuna, prop del poblat de Plana Basarda (Esteve i Vilaret 1987, p. 115-116, núm. 60).

⁶ Aquest derelict estava compost per àmfores de les formes Dressel 7, 9 i 12, així com un tipus amfòric que podem identificar com la forma Ovoide 4, malgrat que els seus excavadors el classifiquen equivocadament amb la forma Dressel 10, que és un tipus amfòric mal identificat, i que correspon en realitat a la forma Haltern 70. En tot cas, el derelict es pot datar en el darrer quart del segle I aC.

⁷ Malgrat el seu ominós nom, no indica cap malastrugança, sinó que fa referència a un dels seus propietaris, de cognom Basart (Aicart, Nolla i Vivó 2007, p. 13).

⁸ Pel dibuix publicat, la segona de les vores no es tracta d'una Dressel 8 emporitana, com s'ha publicat, sinó d'una Tarraconense 1 o potser una Pascual 1.

⁹ Segons indica Aicart, al Museu Municipal de Llagostera hi ha cinc monedes (números d'inventari 180-184) que hi ingressaren en 1987 i que aparentment procedeixen del jaciment de Plana Basarda; una d'elles és d'època imperial, possiblement l'esmentada de *Celsa*, a la qual cal sumar una altra que sembla una emissió colonial hispana del segle I dC.

En les proximitats del poblat de Plana Basarda es detecten jaciments ibèrics a la plana i als primers contraforts de la serra de l'Ardenya, a Can Llauredó i Solius, i davant mateix de la Plana Basarda un altre establiment en alçada, a la plana del Vidre, que il·lustren un poblament ibèric dispers als voltants del poblat (Aicart 2000, p. 20).

Pel cantó de les Gavarres, a la banda esquerra del riu Ridaura, hi ha indicis d'assentaments ibèrics al Mas Bousarenys, als voltants d'un sepulcre megalític (Nolla i Casas 1984, p. 143; Merino i Vargas 2020, p. 101), Roca Rovira, la Font Picant i l'església vella de Santa Cristina d'Aro (Aicart i Nolla 1993; Merino i Vargas 2020, p. 102-103). Es tracta de troballes molt poc característiques, que impedeixen precisar-ne la cronologia, ni poder determinar si arribaren a l'ibèric final (Aicart 2000, p. 20). Al mateix terme de Santa Cristina d'Aro, al lloc conegut com Mas Sala, es varen excavar quatre sitges entre les terres d'amortització de les quals es va trobar sigil·lada itàlica, ceràmica comuna i àmfora tarraconense (Merino i Vargas 2020, p. 104-105). A les Estrades s'han trobat fragments de ceràmica comuna romana, àmfora i tègules (Merino i Vargas 2020, p. 105).

A la costa, al lloc conegut amb el significatiu nom de Pla de Palol (Platja d'Aro) hi hagué una important vil·la romana (Nolla i Casas 1984, p. 123-127; Burch et al 2001; Jàrrega 2001; Nolla ed. 2002; Aicart 2006; Burch et al 2010; Bouzas, Burch i Nolla 2021). A la vil·la, que es troba a uns 100 m de la platja de n'Artigues (Castell – Platja d'Aro) s'hi han dut a terme diverses campanyes d'excavacions arqueològiques. Tenia una extensió d'aproximadament una hectàrea.

Figura 7. Vil·la romana del Pla de Palol (Platja d'Aro).

S'hi han trobat materials i una sitja d'època romana republicana (Nolla ed. 2002, p. 82-85), tot i que no es pot determinar el tipus d'hàbitat al qual correspon. Cal posar en relleu que en aquesta zona no hi ha cap més indicatiu de poblament ibèric (Aicart 2000, p. 23), potser per l'existència d'aiguamolls. Tanmateix, els testimonis fundacionals de la vil·la apunten al segle I dC, cap a finals de l'imperi d'August, com ho indica la troballa de sigil·lada itàlica i gèl·lica d'aquest període, així com la presència d'àmfores Dressel 2-3 i l'absència de Pascual 1 (Nolla i Casas 1984, p. 123-127; Nolla ed. 2002, p. 81 i 87-90). De la primera fase es varen documentar diverses estructures, entre elles un magatzem de *dolia* (Nolla ed. 2002, p. 93-95). La vil·la va experimentar canvis importants a finals del segle I o inicis del II dC, amb l'obliteració del magatzem de *dolia* (Nolla ed. 2002, p. 109-136; Burch et al 2013, p. 306), cosa que sembla indicar una situació marginal fins al segle IV, com ho indica la troballa de diversos abocadors del segle III.

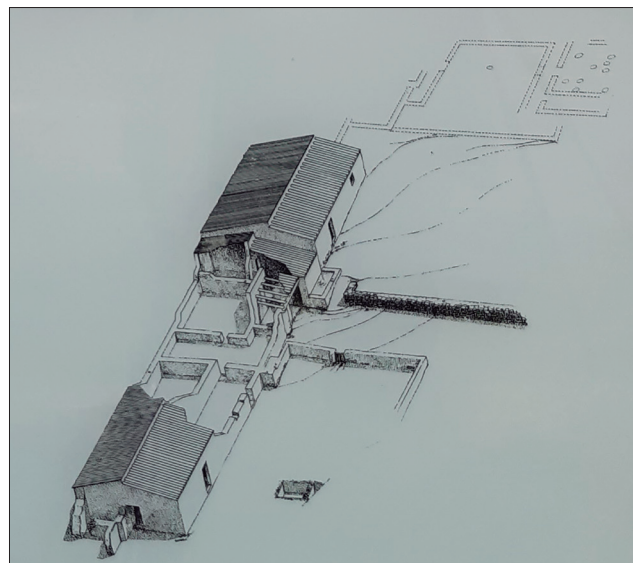

Figura 8. Restitució de la part excavada de la vil·la romana del Pla de Palol (Platja d'Aro) (segons Nolla ed. 2002).

La vil·la tenia uns *balnea* que es varen excavar en 1959. El fet que es trobin en una zona apartada en relació amb les altres estructures de la vil·la fan pensar que, com és habitual en aquests casos, degueren ser construïts en el segle II, cosa que no és possible comprovar per manca de dades estratigràfiques (Burch et al 2001; Nolla ed. 2002, p. 29-40). De tota manera, això xoca una mica amb l'abandonament de les altres parts excavades, per la qual cosa possiblement hi hagué una continuïtat en àrees que no s'han pogut investigar arqueològicament.

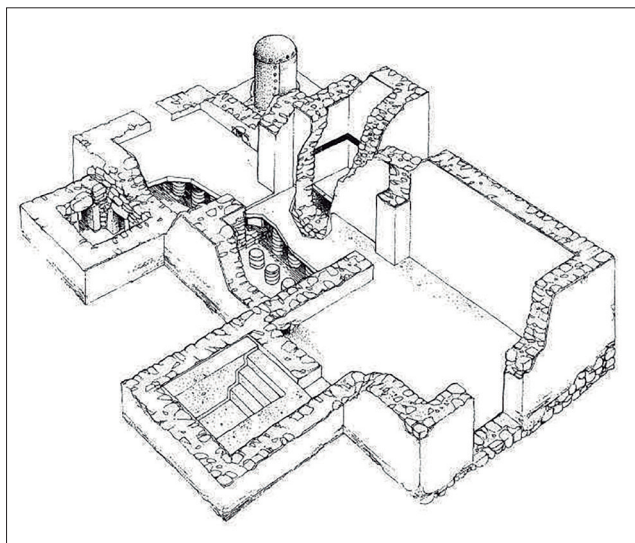

Figura 9. Restitució dels banys de la vil·la romana del Pla de Palol (Platja d'Aro) (segons Burch et al 2001).

En la segona meitat del segle IV es varen produir importants reformes, caracteritzades per una nova edificació articulada al voltant de tres grans cossos (Nolla ed. 2002, p. 136-160). La vil·la es va abandonar a finals del segle V (Nolla ed. 2002, p. 160-182; Burch et al 2016, p. 361-366).

És interessant posar en relleu la troballa a la vil·la de Pla de Palol d'un *signaculum* de bronze, probablement per marcar taps d'àmfores, en el qual es llegeix el nom *Porcianus* (Nolla ed. 2002, p. 201-202, núm. 30, i p. 229 i 231; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221), que podria fer referència al propietari de la vil·la. Això ens permet suposar l'existència d'un taller d'àmfores als voltants, potser relacionat amb el pròxim de can Lloverons, al qual ens referirem seguidament; també es pot relacionar amb el magatzem de *dolia*.

Per la seva situació, creiem que la vil·la de Pla de Palol va poder estar proveïda d'un embarcador; a la mateixa platja hi ha una construcció indeterminada coneguda com a Senya dels Moros, situada sobre una roca. Es tracta d'una construcció de planta rectangular, compartimentada en diversos àmbits de pedres lligades amb fang; degué ser un punt de control de la costa relacionat amb la vil·la romana, possiblement amb un portell dependent d'aquesta.¹⁰ La platja adjacent de Cala Rovira estava protegida dels vents de tramuntana, mestral i migjorn, estant exposada només als vents de llevant i xaloc (Nolla ed. 2002, p. 12).

A poc més de 700 metres al sud de Pla de Palol, al carrer de l'Església, al lloc anomenat Can Lloverons, es va documentar l'existència d'una terrisseria on es van produir àmfores de les formes Dressel 2 i 7-11 i Gauloise 4, així com tègules (Esteva 1966; Nolla i Casas 1984, p. 127; Tremoleda 1996, p. 42-43; Tremoleda 2000a, p. 50; Nolla ed. 2002, p. 19 i 40-46; Nolla 2006, p. 166; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221). Per tant, podem comprovar una situació similar a la de Llafranc, on hi hagué terrisseries on es produïen àmfores en relació amb la possibilitat de fondejar i embarcar, així com accedir a les terres de l'interior.

L'església preromànica de Santa Maria de Bell-lloc d'Aro es troba en els primers contraforts de les Gavarres, dominant visualment part de la vall d'Aro. A l'interior de l'església, així com al seu costat de ponent, en unes obres de restauració efectuades entre 1959 i 1962, es varen trobar diversos murs i paviments d'*opus signinum* (Nolla i Casas 1984, p. 145), així com ceràmiques romanes, tot plegat amb una cronologia alt-imperial, però que arriba com a mínim al segle IV. Hi ha notícies sobre la troballa de murs i tègules, que deuen correspondre a una vil·la romana (Esteva 1990, p. 63-115; Nolla i Palahí 2012, p. 14 i 26), a la qual s'associaven les restes d'un suposat conjunt termal (Nolla, ed. 2002, p. 38; Jara 2017, p. 27). És interessant també constatar que es va localitzar un peu de premsa d'època romana reutilitzat en l'altar de l'església, així com un possible contrapès (Nolla i Palahí 2012, p. 27), clar indicatiu de l'activitat agrícola de la vil·la romana. Es varen trobar també elements corresponents a una església tardoantiga (Palol 1999; Nolla i Palahí 2012, p. 34-37) precedent de la preromànica.

Entre 1962 i 1966 es varen dur a terme unes excavacions arqueològiques a l'anomenada basílica de Santa Cristina d'Aro, descoberta casualment a uns 300 m de l'església parroquial. Tot i que s'ha discutit molt sobre la seva funció i cronologia, sembla que en realitat es tractava d'un monument funerari tardoantic, possiblement vinculat a alguna vil·la, que cap al segle VIII o IX es degué transformar en església, generant una necròpoli de tombes de lloses (Esteva 1993c; Aicart, Nolla i Sagrera 1999, p. 27-30; Nolla ed. 2002, p. 18; Jara 2017, p. 28-29). Els materials ceràmics recuperats varen ser molt escadussers, i deuen correspondre a l'hàbitat, una possible vil·la, que hi hagué a aquest indret, i que devia generar el mausoleu esmentat. Tot plegat, proporciona una cronologia compresa entre

10 Pella i Forgas (1883, p. 213) proposa que podria haver estat un far o una talaia.

època ibèrica (probablement tardorepublicana, tot i que no es pot datar amb precisió per les dades publicades) i els segles III-IV dC, com a mínim, que degué tenir una continuïtat en els segles IV-V, com es dedueix de la presència del mausoleu.

Tot i que no ha estat possible excavar-lo, s'ha documentat un forn romà de planta rectangular al lloc anomenat Solius (Aicart i Sagrera 1993; Tremoleda 2000a, p. 20 i 55-56; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221; Jara 2017, p. 25-26), en una zona boscosa del terme de Santa Cristina d'Aro, als primers contraforts del massís de l'Ardenya. El forn s'ha atribuït al tipus Flétcher 4a i Cuomo di Caprio IIc, i pel que sembla estava dedicat a produir material constructiu, havent-s'hi documentat només rajols i *imbrices* (no pas tègules).¹¹ No sabem amb quin hàbitat podria guardar relació, tot i que al voltant de la masia de Can Dalmau s'han trobat fragments de tègules i ceràmica comuna, així com un d'àmfora Pascual 1 i un de ceràmica africana de cuina (Aicart i Sagrera 1993, p. 12; Tremoleda 2000a, p. 56).¹²

Al lloc anomenat Mas Rigau (Castell – Platja d'Aro) en 2012 es va dur a terme una excavació en la qual es va trobar una sitja i un forn; aquest darrer, de planta quadrangular, s'ha datat en el segle I dC. Els materials que farcien la sitja presenten una seqüència cronològica compresa entre els segles I aC i IV dC (Merino i Vargas 2020, p. 74-75).

Al vessant de les Gavarres, al costat esquerre del riu Ridaura, hi ha el jaciment romà de Roca de Malvet, on s'hi ha trobat sigil·lada sudgàl·lica, ceràmica africana de cuina i comuna i àmfora, que indica que podria ser un hàbitat que s'inicià al segle I dC (Aicart 2000, p. 20, nota 6; Merino i Vargas 2020, p. 103).¹³

Seguint la costa, ens trobem amb la badia de Sant Pol. La platja de s'Agaró constitueix un punt ben arrecerat de la tramuntana (Nolla, Aicart i Esteva 1990, p. 37-38). S'han dut a terme estudis geològics a la platja, a uns 2 metres sota el nivell actual del mar, que documenten la formació d'una platja fòssil vers el canvi d'Era, per la presència d'àmfora Tarraconense 1 i altres àmfores i ceràmiques comunes alt-imperials, així com

tègules romanes (Roqué i Pallí 1996, p. 31; Aicart 2000, p. 22). Per tant, el nivell del mar ha pujat des d'aleshores.

A la mateixa badia de Sant Pol, Ll. Esteva va recollir diversos materials (campaniana A i B-oïde) que permeten pensar en l'existència d'un assentament ibèric de plana dels segles II i I aC (Aicart 2000, p. 20-21; Merino i Vargas 2020, p. 108).¹⁴ Aicart (2000, p. 23) proposa per a la badia de Sant Pol un poblament ibèric dispers en relació amb el qual es varen establir forns productors d'àmfores des de mitjan segle I aC.

En 1969 es va excavar un forn romà de planta quadrangular a s'Agaró, que s'ha atribuït al segle III dC (Martín 1979-80, p. 104; Nolla i Casas 1984, p. 123; Nolla, Aicart i Esteva 1990; Tremoleda 2000a, p. 19, 50-51, 73; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221). Pel que fa a la seva producció, s'hi han documentat fragments defectuosos de cuita de bols i gerres de taula, així com alguns d'àmfora, ennegrits per l'excés de cuita (Nolla, Aicart i Esteva 1990, p. 48-49), dels quals no es donen detalls sobre les seves formes, per la qual cosa es deu tractar de fragments informes. La troballa de sigil·lada africana C (forma Hayes 50 A) i ceràmica africana de cuina ha portat a datar el forn en el segle III dC, considerant que aquesta mena d'estructures tenien un període d'activitat curt (Nolla, Aicart i Esteva 1990, p. 49-55).

J. Tremoleda (1996, p. 43 i 45) publica alguns fragments d'àmfores de les formes Pascual 1 i Dressel 2-3, del segle I dC, que atribueix al forn de s'Agaró. El problema és que, com hem indicat més amunt, els indicis apunten al fet que el mateix tingué una cronologia més tardana i no sembla estar associat directament a la producció d'àmfores, a banda de les vagues referències a alguns fragments ennegrits (rebutjos de cuita), que creiem que podrien haver aparegut en estat residual. Per tant, tot fa pensar que els exemplars que publica Tremoleda corresponguin a una terrisseria situada a aquella zona, tot i que no s'han descobert les restes concretes.

A un centenar de metres, a la finca Alzina (actualment ocupada pel s'Agaró Hotel) es va trobar un paviment antic, que no queda clar si era o no un mosaic; a més, hi ha notícies sobre la troballa a la zona de monedes dels emperadors Julià II i Teodosi (Nolla, Aicart i Esteva 1990, p. 38-39). Troballes casals més

¹¹ Si no fos per la tipologia del forn la seva romanitat resultaria més aviat dubtosa.

¹² Entre els materials trobats a Can Dalmau n'hi havia amb defectes de cuita, cosa que fa pensar a Aicart i Sagrera que devia haver-hi algun forn per la rodalia, que no creuen pas que sigui el de Solius, ja que resta una mica allunyat.

¹³ Merino i Vargas fan esment de la troballa d'un possible fragment de ceràmica clara B, cosa que ens sembla dubtosa, tenint en compte la raresa d'aquesta espècie ceràmica a les nostres contrades.

¹⁴ A Sant Pol es varen trobar un as d'Empúries i un bronze de Julià (Esteva i Vilaret 1987, p. 106, núm. 17 i 18).

recents han permès documentar fragments de sigil·lada africana A, ceràmica comuna i un fragment de nansa d'àmfora africana que ha estat atribuïda a la forma Keay 62 (Nolla, Aicart i Esteva 1990, p. 60-61), cosa que allargaria la cronologia fins al segle VI dC, tot i que no la podem perllongar tant, ja que l'atribució formal de l'àmfora no ens sembla pas segura¹⁵.

A l'altre costat de la badia de Sant Pol, al lloc conegut com la Caleta, es van trobar un fragment de pivot i dos de nanses que es poden atribuir a àmfores de la forma Dressel 2-3 (Tremoleda 1996, p. 44-45; Tremoleda 2000a, p. 51; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221),¹⁶ i que s'ha suggerit que podrien correspondre a un taller situat als voltants, cosa que, amb evidències tan febles, ens sembla ara com ara indemostrable.

Seguint la costa vers el sud, la badia de Sant Feliu de Guíxols constitueix un port natural destacat en aquesta zona. Al costat més septentrional de la badia hi ha una punta rocosa on es va assentar el poblat ibèric del Fortim o la Punta dels Guíxols (Nolla, Esteva i Aicart 1989; Barti i Plana 2010, p. 15-16) en un penyal rocós que s'endinsa en el mar. Es data entre el segle IV aC i inicis del I dC, havent-s'hi trobat des de ceràmica àtica de figures roges fins a terra sigil·lada aretina (Nolla i Casas 1984, p. 145; Nolla, Esteva i Aicart 1989, p. 68-69; Aicart 2000, p. 17-18). Aicart (2000, p. 23, nota 11) posa en relleu la presència de *dolia* en aquest poblat com a signe de romanització.

Sant Feliu de Guíxols apareix esmentada com *Iecsalis* i *Gissalis* en documents del segle X (Pella i Forgas 1883; Botet i Sisó 1913, p. 670). Tanmateix, no tenim cap dada que ens permeti remuntar aquest nom a època romana.¹⁷

A l'emplaçament de l'actual població de Sant Feliu de Guíxols hi va existir poblament romà, que no podem determinar si va ser una o diverses vil·les o un *vicus*, però que en tot cas va haver de ser potent en època tardoantiga, com ho demostren les construccions trobades sota la Torre del Corn i la Torre del Fum del monestir medieval

de Sant Feliu (Nolla y Casas 1984, p. 145-146; Nolla ed. 2002, p. 183-185; Nolla i Vivo 2009; Vivó, Nolla i Palahí 2012), a més d'altres restes altimperial trobades al nucli urbà (Aicart 2000, p. 18-19, amb bibliografia anterior; Rojas 2007, p. 241).

En 1960-1961, Ll. Esteva va fer excavacions al monestir de Sant Feliu de Guíxols, al voltant de la torre del Fum. Els materials, que corresponen al segle IV i la primera meitat del V, foren publicats per aquest autor (Esteva 1983) i més tard per F. Aicart i J.M. Nolla (1995). S'han documentat àmbits amb paviments d'*opus signinum* i part d'un mosaic policrom, excavats en 2009 davant de la porta del monestir de Sant Feliu de Guíxols; en aquestes excavacions es varen trobar materials del segle IV dC (Prados 2011, p. 58-64). Tot això ens indica l'existència d'un hàbitat tardoantic molt actiu, lligat als orígens del monestir (Palol 1977).

A més del nucli del monestir de Sant Feliu de Guíxols, s'han efectuat troballes d'època romana al carrer de Girona, núm. 27 (on aparegueren tombes de tègules) i 36 (d'on hi ha referència a la troballa d'un fragment de mosaic romà, actualment extraviat) i al carrer de la Lluna, núm. 90-92, que probablement pertanyien al mateix hàbitat, però deuen correspondre a un altre nucli diferent del documentat a la zona del monestir, atesa la distància entre ambdós (Nolla, Esteva i Aicart 1989, p. 113 i p. 114, fig. 32), a banda i banda de l'antiga badia. A la badia de Sant Feliu de Guíxols hi ha també indicis d'assentaments romans al carrer del Prior, al bosc d'en Rabell i cal Pitxo (Nolla i Casas 1984, p. 146; Esteva 1993a, p. 219-222; Esteva 1993b, p. 222-224; Rojas 2007, p. 241). Tot plegat, fa pensar en el trasllat dels habitants del poblat dels Guíxols a la plana (Aicart 2000, p. 18-19) a partir del canvi d'Era, aproximadament.

L'existència d'un embarcador en època romana a Sant Feliu de Guíxols està demostrada per la troballa d'un vaixell d'aquesta cronologia a l'actual plaça del Mercat (Junta Tècnica del Museu 2000; De Prado 2002; Merino i Vargas 2020, p. 108-109), la qual cosa indica també el canvi que ha experimentat la costa en els darrers dos mil anys. El vaixell va ser parcialment destruït sense que s'hagi pogut documentar adequadament, si bé s'ha considerat que era d'època romana. Cal no oblidar que, històricament, aquesta població s'ha considerat com el port marítim de Girona.

¹⁵ Això ens portaria a una cronologia del segle VI, tot i que, en tractar-se d'un fragment de nansa (que, a més, no es publica) podem dubtar de la seva identificació, podent tractar-se d'un altre producte més antic (per exemple, la forma Africana 1, del segle IV).

¹⁶ Burch, Nolla i Tremoleda indiquen que possiblement es tracta d'àmfores de la forma Pascual 1, però el perfil més fi del pivot ens fa pensar més aviat en la forma Dressel 2-3.

¹⁷ Hi ha qui ha volgut fer procedir el topònim de *guissalis*, que en llatí voldria dir corda d'espart; Botet i Sisó (1913) ho relaciona amb l'explotació del guix, i esmenta documents en els quals es fa referència a aquesta explotació. Joan Coromines, al volum IV de l'*Onomasticon Cataloniae*, fa unes consideracions sobre el suposat origen preroma del topònim Guíxols, tot i que només es tracta d'especulacions sense testimonis sòlids.

A l'interior de Sant Feliu de Guíxols les terres eren en gran part pantanoses (Pella i Forgas 1883, p. 186), cosa que podria explicar l'escassetat de jaciments romans en aquesta àrea.

6. LA COSTA DE LA SELVA: TOSSA, LLORET I BLANES

El sector costaner de l'actual comarca de la Selva està aïllat de la plana de la Selva pròpiament dita per la serralada litoral, configurant una abrupta costa granítica que arriba a tenir fins a 100 m d'alçada (Burch et al 2005, p. 9), que forma part del massís de l'Ardenya, que s'estén per la costa entre Sant Feliu de Guíxols i Blanes.

Cal dir que els principals poblats ibèrics de la zona, Puig Castellet i Montbarbat (ambdós al terme municipal de Lloret de Mar) es troben a l'interior, i no foren habitats més enllà del segle III aC (Adroer 1990; Llorens i Pons 1987; Pons, Toledo i Llorens 1981; Pons, Llorens i Toledo 1989; Burgueño i Vilà 1996).

Tot i que el relleu de la costa és molt abrupte, en aquesta zona hi ha la Cala Bona, el millor refugi d'aquest litoral, com ho indica el seu nom, ja que està protegida dels vents del nord per la Punta de Pola (Pla 1941, p. 80). Entre les dues poblacions esmentades es van trobar diversos ceps d'àncores (Esteva i Pascual 1962, p. 287), que podrien estar en relació amb la Cala Bona.

La Cala Giverola i la Cala Pola, entre Sant Feliu de Guíxols i Tossa de Mar i ja a l'actual terme municipal d'aquesta darrera, ofereixen bones característiques per haver allotjat ancoratges. A la Punta de Cala Pola i al pròxim lloc de Mas Font s'ha indicat la troballa de materials ibèrics i romans (Nolla i Casas 1984, p. 208; Barti i Plana 2010, p. 16), que semblen correspondre a sengles hàbitats que podrien relacionar-se amb un suposat fondejador. A la Punta de Cala Pola es va documentar també, en excavacions dutes a terme els anys 2006 i 2007, una torre de planta quadrangular que s'ha datat en època romana republicana (Merino 2022, p. 134), per la qual cosa podem suposar-li un paper com a punt de guaita, o tal vegada, com un far.

Al Mas Font, situat a la falda d'un turonet, es va documentar un edifici de planta rectangular, amb

façana orientada a l'est, amb paviments d'*opus signinum*; estava associat amb ceràmica romana (campaniana A i B, ceràmica comuna, àmfora, tègules), que apunta cap a una cronologia de vers el segle I aC fins el canvi d'Èra (Zucchitello 1978; Nolla i Casas 1984, p. 209; Florensa 1990, p. 29; Burch et al 1998, p. 23).

A la costa compresa entre Sant Feliu i Tossa s'han dut a terme diverses troballes en jaciments subaquàtics, que han proporcionat àmfores i àncores romanes, als llocs coneguts com ara Punta Prima, Margarida, Punta de Garbí, Montilivi i Canyet (Esteva i Pascual 1961-62; Florensa 1990, p. 31). Es tracta d'àmfores itàliques de la forma Dressel 1, àmfores tarraconenses de les formes Tarraconense 1 i Dressel 2, així com àmfores bètiques de salaó de les formes Dressel 7 i 9, a més d'una àmfora ibèrica, la qual cosa dona idea del trànsit marítim de cabotatge entre els segles II-I aC i I dC, que degué ser intens, com ho indiquen aquestes troballes, que majoritàriament deuen procedir d'antics naufragis.

A la Vila Vella de Tossa s'hi han trobat materials d'època tardorepublicana, concretament unes sitges situades prop de l'església, que van ser excavades per M. Oliva entre 1954 i 1968 (Nolla i Casas 1984, p. 209; Burch et al 2005, p. 83; Merino 2022, p. 134). Deuen correspondre a un poblament ibèric situat dalt del turó, que es podria comparar amb els poblats de Castell (Palamós) o de la punta dels Guíxols (Sant Feliu de Guíxols), esmentats més amunt, i del qual no en sabem gairebé res.

Al nord del nucli urbà de Tossa de Mar s'han efectuat excavacions al lloc conegut com a Puig de Serra del Rei, on es va documentar una estructura de planta rectangular que correspon a un petit llogarret ibèric (Merino 2022). Al terme de Tossa s'han trobat en superfície materials ibèrics als camps de Sant Benet, Puig dels Brucs de Sant Benet i el Puig Pollastre (Merino 2022, p. 134), que deuen correspondre a un poblament dispers.

A l'actual nucli urbà de Tossa, hi ha la coneguda vil·la romana dels Ametllers, que va ser molt important en època altimperial i que mostra una pervivència durant el Baix Imperi (Nolla i Casas 1984, p. 208-209; López 1992; López et al 2001; Palahí i Nolla 2010; Llinàs 2022b i 2024b). Gràcies al text que es conserva al mosaic tardoantic que s'hi ha descobert, sabem que el nom antic de l'indret era *Turissa*, d'on evidentment deriva l'actual topònim de Tossa. Actualment aquesta vila es troba terra endins (a uns 400 metres de la línia de costa), però és possible que en època romana el mar

penetrés a l'interior i que existís una cala que podria haver servit com a embarcador d'aquesta vila. De fet, a l'emplaçament de l'hotel Windsor (carrer Nou, núm. 33) s'hi han trobat restes (ceràmica sigil·lada itàlica i africana A, entre d'altres, i un mur de pedra) que s'han relacionat amb la vil·la dels Ametllers, potser corresponents a un petit port (Nolla i Casas 1984, p. 209; Florensa 1990, p. 30; Burch et al 2005, p. 83).

Figura 10. Restitució de la *pars urbana* de la vil·la romana dels Ametllers (Tossa de Mar) (segons Palahí i Nolla, 2010).

La vil·la dels Ametllers s'originà en època tardorepublicana, encara que aquesta fase resulta molt desconeguda, a causa de les construccions posteriors (Palahí i Nolla 2010, p. 87; Nolla i Palahí 2018, p. 50-52). És interessant posar en relleu que els nivells d'abandonament o amortització de la vil·la d'època republicana presenten abundants cendres i carbons, que podrien indicar que va ser destruïda per un incendi (Palahí i Nolla, 2010, 92).

En època augustiana es va produir una reforma estructural, en la qual es varen definir clarament dues parts, la *pars rustica* i la *pars urbana*; aquesta darrera estava a un nivell superior, mentre que la primera es trobava just davant i a un nivell inferior. La *pars urbana* s'estructurava al voltant de dos patis, un situat al nord (que seria l'àrea de recepció) i l'altre al sud (destinat a l'àmbit privat), amb la façana principal de cara a la platja i amb un gran pòrtic. La majoria d'habitacions estaven situades a la zona de llevant, obertes al mar (Palahí 2007). Així, es pot definir com una *villa marítima*.

Pel que fa a la *pars rustica* i *fructuaria*, es va documentar un sistema de quatre premses disposades simètricament a banda i banda d'un espai central, que podria haver funcionat com *lacus* (Castanyer, Nolla i Tremoleda 2009, p. 49). Actualment s'ha pogut determinar que a aquesta darrera àrea hi havia dos edificis diferents, un al nord i un al sud, separats per un corredor, que foren construïts en dos moments successius, i que en època

severiana es varen unificar, tot capgirant l'orientació de l'edifici (Llinàs 2024b, p. 193).

Entre finals del segle I i inicis del II dC es varen produir importants reformes, que varen representar una major sumptuositat pel que fa a la *pars urbana*, modificant-se també la *pars rustica*. Així, a la segona meitat del segle I dC es va construir un *balneum* a la part oriental del pòrtic nord. A principis del segle II es va construir una xarxa hidràulica, i un nimfeu, probablement templiforme i dotat d'un sortidor, al pati nord, que estava decorat amb escultures (Burch et al 2013, p. 444); al pati sud es varen construir tres petits sortidors decoratius (Burch et al 2013, p. 448). En època severiana es va produir una altra transformació, amb un augment del luxe de la part residencial.

En el segle III hi hagué una fase de decadència i abandonament, amb diferents amortitzacions i espolis (Palahí, Costa y Lamuà 2011, p. 235; Burch, et al 2013, p. 452), seguida d'una ocupació tardoantiga datada en la segona meitat del segle IV, amb un espai més restringit que l'anterior; la *pars rustica* es va traslladar a la terrassa superior, tot i que la vil·la estava proveïda del famós mosaic de *Turissa*, cosa que implica un cert luxe en un segle IV avançat o ja a la primera meitat del V. A partir de la segona meitat del segle V i fins al VII es documenta una reocupació de l'espai (Palahí i Nolla 2010, p. 123), incloent-hi una necròpoli (Llinàs 2024b), tot i que es tracta d'un ús marginal que ja no té res a veure amb la vil·la romana anterior.

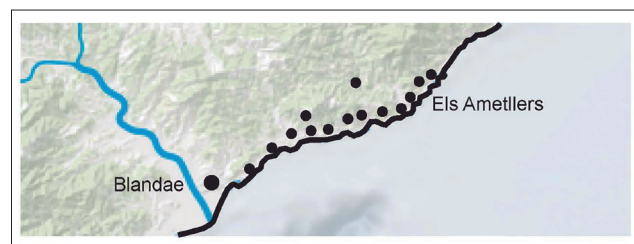

Figura 11. Poblament romà a la Marina de la Selva.

S'han de relacionar amb la vil·la de Tossa alguns enclavaments propers, situats a l'àrea muntanyosa situada entre les poblacions de Tossa i Lloret, que han estat excavats. En primer lloc, podem indicar el de Mas Carbotí (Nolla i Casas 1984, p. 209; López, Zucchitello i Fierro 1985, p. 38-43; López, Batista i Zucchitello 1987, p. 319-325; Burch et al 1998, p. 23; Burch et al 2000; Burch et al 2005, p. 11-39), on es va excavar una estructura rectangular destinada a les tasques

de premsatge de vi, amb una premsa de contrapès, i estances annexes, que va tenir una vida curta, ja que ha estat datada entre el darrer quart del segle I aC i mitjans del segle I dC (Burch et al 2005, p. 31-32).

Al lloc conegut com ses Alzines es documenta un altre jaciment (Anglada et al 1998; Burch et al 1998; Burch et al 2005, p. 41-73), situat a 120 m sobre el nivell del mar, en una zona boscosa i enlairada damunt d'una cala. S'hi va poder excavar un edifici format per cinc cambres, amb un pati situat a migdia; una d'aquestes cambres corresponia a un *torcularium*, amb una premsa de contrapès. La cronologia de l'assentament s'estén entre època d'August i l'any 100 dC aproximadament, per la presència de les formes més antigues de la terra sigil·lada africana A (Burch et al 2005, p. 57-72). Per tant, presenta una cronologia més àmplia que el jaciment de Mas Carbotí, ja que, havent començat més o menys al mateix temps, va perdurar fins al tombant dels segles I i II dC. Un element curiós és la troballa d'un rellotge de sol de pedra calcària (Burch et al 2005, p. 52-53 i 57).

Al lloc de Santa Maria de Llorell hi havia un assentament similar als de ses Alzines i Mas Carbotí, que ha estat objecte d'excavacions d'urgència, que han romàs inèdites (Burch et al 2005, p. 5); es varen identificar forats de *dolia* i restes de parets de pedres lligades amb fang. A aquest lloc s'han trobat materials diversos (ceràmica comuna, àmfores, tègules i fins i tot monedes) que confirmen la romanitat de l'assentament.¹⁸

Prop d'aquests indrets s'han documentat també restes al lloc anomenat Llevadó, on s'ha localitzat ceràmica romana en superfície (ceràmica comuna, àmfora, *dolia*, tègules i *imbrices*), a més de restes de murs de pedra lligades amb fang, que conformen espais de planta rectangular (Burch et al 2000); deu correspondre a un assentament similar als de Mas Carbotí i ses Alzines.

Probablement tots aquests llogarrets, vinculats clarament a la verema, formaven part del *fundus* de la vil·la dels Ametllers, corresponent a una explotació intensiva de les vinyes dels vessants de l'entorn de la vil·la, activa especialment en el segle I aC i el canvi d'Era. No varen perdurar gaire després d'aquesta data, havent-se abandonat primer l'espai més allunyat de la vil·la, el de Mas Carbotí (Burch et al 2005, p. 83-85; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 224). L'abandonament d'aquests

espais no va comportar, com és ben sabut, el del nucli principal de la vil·la, la qual cosa deu correspondre a un canvi econòmic, probablement una reducció de l'explotació vitivinícola. És temptador posar en relació aquests abandonaments amb la fi de les terrisseries d'àmfores de la costa central i septentrional catalana en aquest període; tot plegat, implica canvis importants en l'estructura econòmica que, ara com ara, se'ns escapen, però que no comportaren un empobriment (si més no, permanent) de l'economia d'aquesta vil·la, com ho indica la seva sumptuositat al segle II dC.

Al lloc anomenat vinya Badosa, al costat de l'actual carretera que porta de Tossa a Llagostera, es coneix l'existència d'un forn de planta rectangular, amb un engrallat suportat per cinc arcs paral·lels; s'ha indicat que probablement s'hi produïen materials constructius, àmfora i ceràmica comuna, tot i que només es pot donar com segura la troballa de fragments de tègula vitrificats (Zucchitello 1978, p. 36; Martín 1979-80, fig. 3 i p. 104; Nolla i Casas 1984, p. 209; Florensa 1990, p. 30; Nolla, Aicart i Esteva 1990, p. 57; Tremoleda 2000a, p. 51-52; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221). Malauradament, no en coneixem més detalls.¹⁹

Entre Es Cards i Portopí, al terme de Tossa, s'assenyala la presència d'una vil·la romana, i una altra a Can Sans; es tracta de referències molt poc documentades (Florensa 1990, p. 30). Al lloc anomenat Coll de Llop, ja més lluny dels jaciments indicats i en terme de Lloret de Mar, entre el cim i els vessants d'un turó, es va recollir terra sigil·lada gàl·lica (llisa i decorada), hispànica decorada, ceràmica comuna i àmfora, que indiquen l'existència d'un assentament poc conegut (Nolla i Casas 1984, p. 207; Florensa 1990, p. 29; Llinàs i Merino 1991, p. 22).

A l'alçada de Llorell hi ha un jaciment submarí, segons indica J. Florensa (1990, p. 30), del qual no coneixem més dades.

A mig camí entre Tossa i Lloret, al lloc anomenat Can Juncadella, prop dels penya-segats propers a la cala de Canyelles, es varen documentar *suspensurae* d'un conjunt termal, destrossades pels excavadors furtius, i materials ceràmics diversos (sigil·lada itàlica i gàl·lica, ceràmica de parets fines i comuna, àmfora Pascual 1, Dressel 2-3 i Dressel 7-11) que corresponen a una vil·la romana (Nolla i Casas 1984, p. 208; Florensa 1990, p. 29; Llinàs i

¹⁸ Es parla de la troballa de ceràmica «paleocristiana» (Fitxa de l'inventari del Patrimoni Arqueològic de la Generalitat de Catalunya), dada que considerem dubtosa, considerant les característiques del jaciment i la seva aparent similitud amb els de Mas Carbotí i ses Alzines.

¹⁹ Florensa li atribueix al lloc el nom d'Avedosa, probablement equivocat.

Merino 1991, p. 22) que degué tenir certa importància, considerant l'aparent presència d'àrees calefactades.

A la zona de Lloret de Mar s'han documentat diversos assentaments romans (Nolla i Casas 1984, p. 206-208; Llinàs i Merino 1991, p. 22-23), entre ells a la cala Canyelles, a llevant de l'actual població, les característiques de la qual afavoreixen l'existència d'un ancoratge o un embarcador. Al costat de l'actual nucli urbà de Lloret hi havia el poblat ibèric de Turó Rodó, que domina una caleta (coneguda precisament com a Sa Caleta) que va poder servir també com a ancoratge; aquest poblat, que estava fortificat i que es trobava sobre un esperó rocós situat a la costa, comptava amb diverses sitges, i es data entre el segle II aC i el canvi d'Èra, havent-s'hi trobat ceràmica de parets fines, tègules i *dolia*, entre altres materials; a la part més alta tenia el que sembla una torre de planta rectangular (Nolla i Casas 1984, p. 206; Florensa 1990, p. 27; Burgueño i Vilà 1996, p. 68).

A llevant del nucli urbà de Lloret de Mar, al lloc conegut com la Montgoda, hi ha notícies de la troballa de materials romans (terra sigil·lada, ceràmica comuna, àmfores i tègules) a més de murs de pedra (Nolla i Casas 1984, p. 207; Florensa 1990, p. 29; Llinàs i Merino 1991, p. 22).

Quelcom a l'interior es localitza un monument funerari turriforme anomenat la Torre dels Moros, concretament al lloc conegut com els Avellaners de Can Sala, que ha estat datat vers la segona meitat del segle II dC; al voltant d'aquest monument es varen documentar enterraments romans d'incineració, associats a fragments de sigil·lada itàlica i gàl·lica, ceràmica comuna i vidre (Cid 1954, p. 61-79; Nolla i Casas 1984, p. 207-208; Llinàs i Merino 1991, p. 22). Correspon sens dubte a una vil·la romana, de la qual no es tenen més dades; devia estar al costat d'un camí que correspon a la carretera d'accés a l'actual urbanització de la Roca Grossa (Florensa 1990, p. 29).

A l'ermita de Sant Quirze, situada als afores del nucli urbà de Lloret de Mar, i a 50 m del cementiri d'aquesta població, s'han dut a terme diverses troballes. En el segle XIX es va documentar una estructura amb paviments d'*opus signinum*, que, tot i que s'ha suposat que era més antiga, deu ser d'època medieval (Llinàs 2016, p. 123-125). En 2007 es va documentar prop de l'ermita un dipòsit rectangular excavat en el sòl, que es va datar en el segle II dC (Llinàs 2008; Llinàs 2016, p. 125).

Al costat del cementiri de Lloret, al lloc conegut com a Can Forner, s'hi ha trobat ceràmica ibèrica i romana. Al carrer de Sant Jordi de la població s'han trobat materials ceràmics romans (ceràmica comuna i àmfores), entre els quals hi havia molts rebutjos de cuita, per la qual cosa s'han associat a la probable presència d'un forn d'època romana (Llinàs i Merino 1998).

Un document de l'any 1376 esmenta la capella de Santa Cristina, als afores de l'actual nucli urbà de Lloret i a mig camí entre aquesta població i Blanes, tot indicant que es trobava *in loco errores et vasta solitudine*, és a dir, en un lloc solitari i abandonat, cosa que fa pensar en un litoral despoblat (Llinàs 2016, p. 122). S'indica que en els seus encontorns hi hauria hagut un assentament romà, havent-s'hi trobat fragments de ceràmica comuna, àmfores, tègules i de paviments d'*opus signinum* (Nolla i Casas 1984, p. 206-207), tot i que en les excavacions efectuades no s'ha pogut documentar res amb certesa anterior a l'època medieval (Llinàs 2016, p. 123).

A la zona de la platja de Fenals es va excavar una terrisseria, consistent en un conjunt de forns agrupats en un gran edifici de planta rectangular al voltant d'un pati central, en el qual es van produir ceràmica comuna i àmfores romanes de les formes Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 2-3, a més d'un tipus peculiar que ha estat anomenat Tarraconense 2 – Fenals 1, sense que es coneguïn marques de terrisser (Nolla i Casas 1984, p. 207; Tremoleda 2000a, p. 20, 52-55, 70-72; Buxó i Tremoleda 2002; Nolla 2006, p. 165-166; Tremoleda 2006, p. 136-137 i 139; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 222). Aquesta terrisseria va estar activa entre el darrer quart del segle I aC i època flàvia. Podem suposar que els materials envasats en aquestes àmfores havien d'embarcar-se a la costa immediata per a la seva comercialització, a la platja de Fenals. D'altra banda, no coneixem cap vil·la a la qual es pogués vincular la terrisseria, com passa en altres casos, com per exemple, al Morer (Sant Pol de Mar) al Maresme (Arqueociència 1997).

A l'indret conegut amb el pintoresc nom de La Venta de Goya, entre Blanes i Lloret, es va trobar una sitja on es va trobar ceràmica ibèrica i campaniana B (Nolla i Casas 1984, p. 206; Florensa 1990, p. 29; Llinàs i Merino 1991, p. 22; Burgueño i Vilà 1996, p. 69).

Abans d'arribar a Blanes es troba la cala de Sant Francesc (coneguda també com a Cala Bona), on s'han trobat indicis d'un assentament romà (Llinàs i Merino

1998), que podria estar en relació amb un ancoratge o embarcador situat a aquesta cala.

La ciutat romana de *Blandae* (Blanes) de la qual es coneix molt poc, sembla haver estat una fundació *ex novo* de la primera meitat del segle I aC (Llinàs 2023). L'escàs espai excavat al turó dels Padrets proporciona evidències d'una retícula ortogonal que no va més enllà de mitjan segle I dC.²⁰ S'ha detectat un primer hàbitat, que no sembla anterior al segle II aC (i que tant podria ser un hàbitat ibèric tardà com l'inici de la ciutat romana), sobre el qual es varen bastir les estructures ortogonals d'una ciutat, que es varen traçar cap als anys 80-70 del segle I aC (Llinàs 2023 i 2024a). En una segona fase, es varen bastir un seguit de *tabernae* que tenien un pis alt, que limitava a un nivell superior amb una façana porticada decorada amb columnes (Llinàs 2024a, p. 162), cosa que permet pensar en un espai públic adjacent, potser el fòrum de la ciutat.

Per raons desconegudes, la part excavada dalt del turó dels Padrets es va abandonar a mitjan segle I dC, però la ciutat continuà activa, com ho demostren les escadusseres, però eloqüents troballes dutes a terme a la part baixa del turó, com les estructures arquitectòniques (possiblement d'hàbitatge) que es varen documentar al carrer Llarg, núm. 28 de Blanes, corresponents a un edifici que es va construir entre la segona meitat del segle I aC i la primera meitat del segle I dC i es va abandonar a finals del segle II o inicis del III dC (Giner i Llinàs 2024, p. 164-165; Llinàs 2024b). Al mateix carrer Llarg, núm. 36, es va trobar un conjunt descontextualitzat de ceràmica romana (Burgueño i Vilà 2000, p. 33). D'altra banda, al carrer de Sant Bonós núm. 22 es varen documentar materials ceràmics d'època romana, que no es varen poder associar a cap estructura arquitectònica (Carmona 2024).

Finalment, a la cantonada dels carrers Llarg i de Sant Bonós es va excavar una fossa d'època visigòtica en el farciment de la qual hi aparegué abundant material ceràmic d'importació datat a mitjans – segona meitat del segle VI dC (Llach i Llinàs 2024; Llinàs 2024c). Aquesta fossa presenta similituds amb la que es va localitzar a *Iluro* (Mataró), amb materials contemporanis o una mica més tardans (Jàrrega i Clariana 1994); en ambdós casos aquestes fosses indiquen un ús o una freqüentació dels antics nuclis urbans, en un moment en què es trobaven ja mig deshabitats. En tot cas, aquestes troballes

permeten documentar la continuïtat de la vida urbana més enllà de mitjan segle I dC, moment en que, per causes desconegudes, s'abandonà una part de la ciutat, la situada en el punt més alt.

Tanmateix, a l'altra banda de la riera, a la zona elevada presidida per l'església parroquial de Santa Maria, s'hi ha documentat l'existència de restes romanes indeterminades. Per això, és molt possible que abans de l'ocupació alt medieval de la població, que s'establí en aquesta zona, existissin en època romana dos nuclis habitats separats per una riera (Vilà 1982, p. 244-245 i 774), cosa que podria explicar el plural del topònim *Blandae*, i que aquest segon nucli hagués donat origen a la població actual, de la qual n'ha heretat el topònim, tot i que sembla haver passat un període de decadència i despoblament al final de l'Antiguitat. És ben cert que els indicis referents a troballes romanes a la zona de l'església parroquial són força insegurs, però creiem que cal tenir-los en compte.

Josep Pla (1941, p. 18) suggereix que la badia de Blanes podria haver estat un ancoratge usat pels emporitans, i indica, tot citant l'erudit local Coma i Soley, que «són infinitat» les àmfores romanes pescades a vuit milles de la costa. La badia de Blanes és un port natural protegit dels vents del nord i de llevant per la punta de Santa Anna, a l'extrem oriental de la badia (Izquierdo 1997; 2009, p. 184; 2009b, p. 448), i degué ser un ancoratge freqüentat en època romana, com ho indiquen els diversos ceps d'àncores documentats a l'esmentada punta de Santa Anna; degué ser un embarcador relacionat amb la ruta de penetració per terra cap a l'actual comarca de la Selva (Vilà 1982, p. 246-249; Burgueño 2000, p. 165; Burgueño i Vilà 2000, p. 34). Al sud de la Punta de Santa Anna s'ha indicat l'existència de restes de construccions actualment submergides, potser d'un moll, que podria correspondre al port de *Blandae* (Ripoll 1961, p. 249; Vilà 1982, p. 246 i 775), encara que no s'han pogut documentar convenientment, a causa de les construccions actuals.

S'han posat en relleu les característiques del port natural situat entre el promontori del Convent i la punta de Sa Palomera, a més d'una altra badia a la zona del Molí de la Roca (Burgueño i Vilà 2000, p. 35). Com indica C. Barral (1982, p. 132), Blanes constitueix la frontera entre dos mars, és a dir, la que avui coneixem com a Costa Brava i el relleu majoritàriament suau o rectilini de la Costa de Llevant o Maresme, ja a l'actual província de Barcelona.

20 J. Llinàs i J. Merino (1991, p. 20) fan referència a la troballa d'un fragment de sigil·lada paleocristiana de la forma Rigoir 1, 2 o 3 i un d'àmfora Africana 2, que pel que diuen sembla haver-se trobat al turó dels Padrets. En tot cas, podria correspondre a una ocupació esporàdica d'aquest indret.

7. VIES DE COMUNICACIÓ

Malgrat la dificultat que els massissos muntanyosos de les Gavarres i l'Ardenya suposen per les comunicacions terrestres i que, al contrari, l'abundància de cales facilitava les marítimes, és evident que a l'Antiguitat les gents es comunicaven d'una manera o altra per camins interiors, alguns d'ells segurament de força importància, com veurem tot seguit. D'altra banda, s'ha posat en relleu el paper dels camins antics com a elements de delimitació territorial de les parròquies creades en els segles X i XI (Mallorquí 2016, p. 15), per la qual cosa deuen haver contribuït a l'estructuració del territori en temps antics.

Aquests camins permetien comunicar les dues ciutats de l'interior, *Gerunda* (Girona) i *Aquae Calidae* (Caldes de Malavella) amb els principals ports i portells de la costa. En aquest cas, destaquem Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Llafranc, que devien ser sengles *vici* en època romana, com ho demostra la intensitat i extensió de les troballes efectuades. Tanmateix, no hi ha cap indicatiu que cap d'aquests tres nuclis hagués esdevingut una ciutat en època romana, ja que no en tenim cap notícia escrita. Com hem indicat, per l'extensió de les troballes es devia tractar de *vici*, més que no pas d'una concentració de vil·les romanes, tot i que n'hi devia haver també, com sembla ser el cas del Mas Guàrdies de Palamós.

Tenint en compte la complicada geografia de la costa, s'ha considerat que la comunicació principal seria per via marítima. Òbviament, els ports i refugis serien llocs adients per al bescanvi de mercaderies, i per a embarcar les que produïa el país, com en el cas de Llafranc (Barti, Plana i Tremoleda 2004). Tanmateix, les comunicacions de tipus més individual i privat no és de creure que es fessin pas per mar; d'altra banda, tot i que no es tractava, evidentment, de vies romanes com podem entendre les calçades principals, començant per l'anomenada Via Augusta, hi ha tot un seguit de camins històrics que ben segur que remunten a època romana, si no abans, i que han estat estudiats recentment (Albà et al 2015; Mallorquí 2015 i 2016; Ball-llosera, Martínez i Teixidor 2016; Formiga i Mallorquí 2016; Formiga i Teixidor 2016).

El pas de les rieres permetia la comunicació per terra de l'assentament de Llafranc amb el Corredor de Palafrugell (Rojas 2007, p. 236), que posa en contacte la plana empordanesa i la vall del Ridaura; d'altra banda, el camí dels Plans, que discorre paral·lel a l'actual autopista

i es dirigeix cap a Palafrugell i Regencós, podria ser d'origen molt antic, ja que es coneixen diversos assentaments romans al seu voltant, concretament el Puig Rodó, Farena i urbanització el Corall (Espadale i Rocas 1989, p. 77; Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 14 i 169-170). D'altra banda, s'ha suposat l'existència d'un camí que des de Palamós es dirigia al Corredor de Palafrugell, fins enllaçar amb el camí d'Empúries (Martín 2017, p. 42).

Espadale i Rocas (1989, p. 76) proposen l'existència d'un camí litoral que comunicaria els assentaments costaners de Llafranc, ses Artigues, el Golfet, Prat Xirlo i el Crit, que devia continuar cap al poblat de Castell, en terme de Palamós. Tenint en compte que es tracta d'una àrea costanera de geografia complicada i feréstega, aquest camí, si és que existí, devia ser molt secundari. Tot i això, la troballa de materials romans a la cala del Crit, i especialment la possibilitat que hi hagués hagut un forn de terrissa, fa pensar en un camí que devia posar en comunicació aquest enclavament amb altres llocs del país.

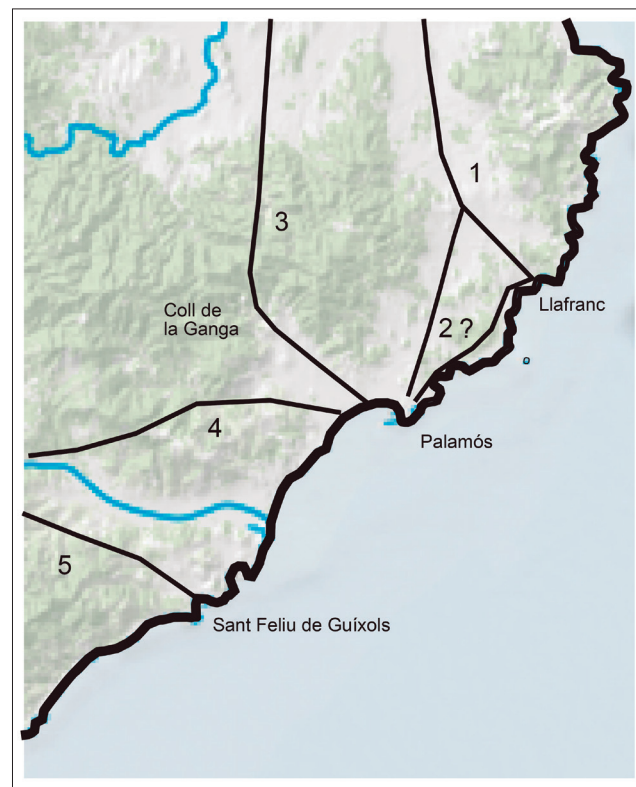

Figura 12. Camins romans a la zona costanera del Baix Empordà.

El pas natural per travessar les Gavarres de nord a sud és el camí del Coll de la Ganga, conegut popularment com a Camí Vell de la Bisbal a Calonge, que Botey (2007,

p. 45) proposa que va ser abandonat quan Palamós va ser designat com a port reial. Sabent que la plata s'explotava al nord de les Gavarres, és possible que en època romana es transportés aquest material fins a Calonge pel camí del Coll de la Ganga, nom molt suggestiu (Botey 2007, p. 43), tot i que no en tenim cap prova. Aquest camí, des de Cruïlles (nom força significatiu), permetia connectar amb la Via Augusta per Millars, Sant Martí Vell i Girona cap al sud, i per Corçà, Foixà i Colomers, cap al nord, i també s'hi podia anar cap Empúries (Botey 2007, p. 43-44).

Des de Cruïlles, pel camí d'Empúries a Girona, es podia arribar a Calonge pel camí del Coll de la Ganga (Casas (1985; Botey 2007, p. 43). És a dir, que s'hi podia accedir des d'Empúries sense necessitat de passar per Girona, cosa que creiem que remarca el lligam entre la vall de Calonge i l'antiga *Emporiae*. D'altra banda, s'han considerat romans els camins de la Selva a Calonge i de Calonge a la Bisbal per cal Veguer (Caner 1949, p. 317). Des de Calonge es podia anar també cap a Caldes de Malavella per Romanyà (Botey 2007, p. 44).

Des de la zona de Pla de Palol hi havia comunicació amb l'interior per la vall d'Aro i el riu Ridaura, que en aquest punt trenquen el massís de les Gavarres (Nolla ed. 2002, p. 12). Aquest camí, que es dirigia cap a *Gerunda*, apareix esmentat en documents dels segles ix i x (Nolla ed. 2002, p. 19-20). També s'ha suposat l'existència d'un camí costaner vers Calonge i Palamós (Nolla ed. 2002, p. 20), tot i que devia ser molt secundari, tenint en compte l'abrupte relleu del punt on el massís de les Gavarres arriba al mar.

La zona de Platja d'Aro i s'Agaró es troba a la sortida natural al mar de les terres del Gironès i, per tant, de l'antiga ciutat de *Gerunda* (del Castillo 1939, p. 187). Per aquesta raó, el camí que unia *Gerunda* amb la vall d'Aro i el mar deu ser molt antic (Esteva i Pallí 1995, fig. 63; Nolla, ed., 2002, p. 183-197, fig. 149; Nolla i Palahí 2012, p. 41). Recentment s'ha publicat un estudi acurat sobre el traçat del camí antic de Girona a Sant Feliu de Guíxols (Albà et al 2015). Un document de l'any 954 fa esment de l'existència a Llebrers d'una *strata*, i un altre de l'any 1026 esmenta una *strata que pergit per Perulas et pervadit ad Ierunda civitate*, testimonis que fan pensar en una calçada romana (Albà et al 2015, p. 43). Interessant és el topònim Quart, que es pot relacionar en la quarta milla de la calçada a partir de *Gerunda*. D'altra banda, cal fer esment a les ruïnes d'unes petites termes o *balnea*

trobades a l'indret anomenat la Torre dels Moros (sens dubte per la presència d'aquestes restes), al terme de Llagostera, que s'ha associat a una possible vil·la romana no localitzada (Albà et al 2015, p. 67), però qui sap si no podria haver format part d'una *mansio* o *mutatio* situada al costat d'aquest camí. De fet, a aquella zona hi havia un lloc conegut com els Hostalets per la presència d'un hostal, des d'on arrencava un camí que es dirigia cap a Romanyà de la Selva i Calonge (Albà et al 2015, p. 67). Després el camí davallava vers la vall d'Aro i Sant Feliu de Guíxols. El seu traçat és gairebé rectilini, i es podria posar en relació amb una hipotètica centuriació o cadastre romà del pla de *Gerunda* (Mallorquí 2015, p. 28), que s'ha documentat en les proximitats de la ciutat (Aguilar, Olesti i Plana 1991, p. 112-116).

Sempre s'ha dit que Sant Feliu de Guíxols es pot considerar el port de la ciutat de Girona. D'altra banda, no està de més esmentar la llegenda, en aquest cas tardana, que relaciona sant Feliu l'Africà, màrtir de *Gerunda* ben atestat pel *Peristephanon* de Prudenci, segons la qual el cos del sant fou llençat al mar a Sant Feliu de Guíxols i posteriorment recuperat (Nolla, Esteva i Aicart 1989, p. 49-50; Calzada i Esteva 1984, p. 28-68). D'altra banda, l'antic camí ral de Palamós a Hostalric, que passava per Llagostera i Vidreres, s'unia a la vall d'Aro amb el camí de Girona a Sant Feliu de Guíxols (Albà, Formiga i Martínez 2016, p. 219) i podria ser també un camí d'origen antic.

M. Martínez (2014) ha estudiat el traçat del camí vell que comunicava Tossa amb Santa Coloma de Farners. Podem suposar que en època romana menés directament a Caldes de Malavella, i constitueix un possible lligam més entre aquesta ciutat i Tossa. Sabem que històricament hi ha hagut un camí que unia Tossa amb Girona, i que coincidia en part amb un altre que des de Tossa es dirigia cap Anglès, passant per Caldes de Malavella (Ball-llosera, Martínez i Teixidor 2016), així com un camí que, pel coll de Terra Negra, que constitueix el pas natural des de Tossa cap a l'interior, comunicava Tossa amb Santa Coloma de Farners (Martínez i Teixidor 2016).

També cal tenir en compte el camí de Blanes a Anglès per Vidreres, conegut com a «Camí del Peix» per la seva comunicació marítima, que sortint de Blanes, i tot resseguint carenes, passa als peus del poblat ibèric de Montbarbat i, tot davallant, al llarg d'uns quants kilòmetres fa de límit parroquial i municipal entre els

termes municipals de Vidreres i Maçanet de la Selva (on enllaçaria amb la Via Augusta), cosa que evidencia que és un camí molt antic, que podria ser d'origen romà (Formiga i Teixidor 2016, p. 289; Formiga i Mallorquí 2016, p. 317). Un document de l'any 1341 l'esmenta com *camino publico quod itur de Castro de Anglesio versus locum de Blanis* (Formiga i Teixidor 2016, p. 299). A aquest camí s'unia un altre procedent de Lloret al turó de Sant Pere, passant davant la capella de Sant Pere del Bosc (Formiga i Mallorquí 2016, p. 319). Per tant, aquests camins semblen ser molt antics.

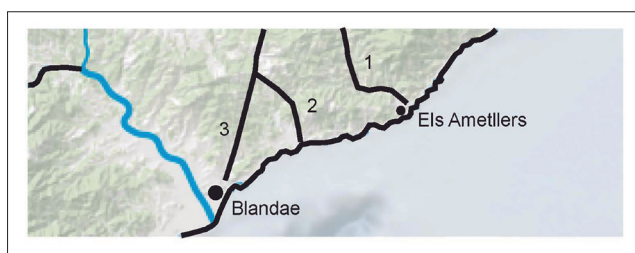

Figura 13. Camins romans a la Marina de la Selva.

El traçat costaner de la Via Augusta que passa pel Maresme podria haver partit de Maçanet de la Selva, on hi ha el conegut com a «camí de Blanes», que fa de límit territorial entre els municipis de Maçanet i Vidreres, s'enfila a Montbarbat i davalla per la carena entre Lloret i Blanes, o potser des de Vidreres, pel camí de la Marina (Mallorquí 2015, p. 27), i fins i tot podria haver partit d'Hostalric, on se situa la *mansio Seterrae*. Després seguiria per la costa del Maresme, passant per *Iluro* (Mataró), *Baetulo* (Badalona) i arribaria fins a *Barcino* (Barcelona).

Per tant, ens trobem amb una xarxa de camins relativament important que, tot i no haver constituït mai calçades principals com l'anomenada Via Augusta, sí que devien haver estat prou importants per posar en comunicació l'esmentada artèria i les ciutats de *Gerunda* i *Aquae Calidae* amb les àrees costaneres. Fins i tot una d'elles, la que comunicava *Gerunda* amb la zona de Sant Feliu de Guíxols, podria haver tingut certa importància, com fan pensar els documents medievals que fan referència a una *strata*, el topònim Quart, prop de Girona, i la troballa al terme de Llagostera dels *balnea* de la Torre dels Moros.

8. L'ECONOMIA. LA PRODUCCIÓ VINÀRIA I ELS TALLERS D'ÀMFORES

Les dades que coneixem ens permeten documentar una important producció vitivinícola a la zona almenys entre el darrer quart del segle I aC i mitjans del I dC, com indiquen les terrisseries d'àmfores que s'hi han excavat.

Les tres terrisseries d'àmfores més ben conegudes, car s'hi han dut a terme excavacions arqueològiques, són les de Llafranc (Palafrugell), el Collet Est (Calonge) i Fenals (Lloret de Mar). A la terrisseria de Llafranc, com hem vist, es produïen àmfores de les formes Tarraconense 1, Pascual 1, Dressel 2-3, Dressel 7-11 i Gauloise 4 (Nolla i Casas 1984, p. 133-137; Tremoleda 2000a, p. 48-49, 74-75; Barti, Plana i Tremoleda 2004). Al Collet Est està atestada la producció d'àmfores de les formes Tarraconense 1, Oberaden 74, Pascual 1, Dressel 2-3 i Dressel 8 emporitana (Burch, Nolla i Tremoleda 2015). Finalment, a la terrisseria de Fenals es va documentar la producció d'àmfores de les formes Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 2-3, a més d'un tipus peculiar que ha estat anomenat Tarraconense 2 – Fenals 1 (Nolla i Casas 1984, p. 207; Tremoleda 2000a, p. 20, 52-55, 70-72; Buxó i Tremoleda 2002). Es coneixen poques marques de terrisser, destacant l'esmentada de *P. Usulenus Veiento* en àmfores de la forma Pascual 1 a Llafranc, i *Platani* al Collet Est.

Com podem veure, el panorama de les tres terrisseries es força similar, amb una producció d'àmfores vineres compresa entre el darrer quart del segle I aC i la meitat del I dC, com a mínim. La presència d'àmfores atribuïbles a les formes Dressel 7-11 i Dressel 8 emporitana fan pensar en una indústria de salaons, de la qual no tenim més indicis. Finalment, la producció d'àmfores de la forma Gauloise 4 corresponen a una producció vinera que es pogué allargar més en el temps, potser fins al segle II dC.

Malauradament, no és gaire coneguda la terrisseria de Can Lloverons, que es pot associar a la pròxima vil·la del Pla de Palol. Tot i que no s'hi han fet excavacions arqueològiques, sabem que a aquest lloc s'hi varen produir àmfores de les formes Dressel 2, Dressel 7-11 i Gauloise 4 (Esteva 1966; Nolla i Casas 1984, p. 127; Tremoleda 2000a, p. 50; Nolla ed. 2002, p. 19 i 40-46; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221). Per tant, presenta una certa diferenciació de producció, amb possible envasament de productes piscícoles (forma Dressel 7-11).

i producció vinera que es podria perllongar potser fins al segle II dC, com fa pensar la forma Gauloise 4, que està documentada també a Llafranc.

És possible que la vil·la de Pla de Palol tingués també una terrisseria d'àmfores, com ho fa pensar el *signaculum* amb el nom *Porcianus* (Nolla ed. 2002, p. 201-202, núm. 30, i p. 229 i 231; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221), que constitueix un dels escadussers elements epigràfics que ens permeten documentar el nom dels pobladors d'aquesta zona en època romana.

Com hem vist, hi ha altres possibles forns d'àmfores costaners, tot i que, malauradament, no són gaire coneguts. El més ben identificat és el de s'Agaró, on pel que sembla, es produïen àmfores vineres de les formes Pascual 1 i Dressel 2-3 (Tremoleda 1996, p. 43 i 45), tot i que el forn que es va excavar a aquest indret es va datar en el segle III i es va dedicar a la producció de ceràmica comuna, a més de materials de construcció. Però els materials estudiats per Tremoleda fan molt probable la presència a aquest indret d'una terrisseria que produïa àmfores en el segle I dC. El mateix podem dir del cas de Palamós, on es va excavar part d'un testar amb rebutjos d'àmfores de la forma Dressel 2 (Tremoleda 1987; Tremoleda 1996, p. 42; Martín 2017, p. 35-36), i es data, per tant, també en el segle I dC.

Com ja hem vist, l'existència d'un possible forn productor d'àmfores a la Caleta, a la platja de Sant Pol (Sant Feliu de Guíxols) resulta molt poc clara, per la troballa d'uns escadussers fragments d'àmfores que s'han identificat amb la forma Pascual 1 (Tremoleda 1996, p. 44-45; Tremoleda 2000a, p. 51; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221), però que, pels dibuixos publicats, creiem més aviat que cal atribuir a la forma Dressel 2-3.

Hi ha altres indicis encara molt més febles, concretament la referència a l'existència de forns, que podrien ser antics, a la cala del Crit, al terme de Mont-ras (Espadale i Rocas 1989, p. 74; Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 174-175), la cala del Forn, al terme de Calonge (Nolla i Casas 1984, p. 121-122; Nolla ed. 2002, p. 18-19; Merino i Vargas 2020, p. 61-62 i 64-65), els voltants del castell de Sant Esteve de la Fosca (Nolla i Casas 1984, p. 138; Nolla, Aicart i Esteva 1990, p. 57; Nolla ed. 2002, p. 18-19) i ja a la Selva, les troballes del carrer de Sant Jordi de Lloret de Mar (Llinàs i Merino 1998). No tenim cap dada per associar a la producció d'àmfores els forns esmentats més amunt de Solius, a

Santa Cristina d'Aro (Aicart i Sagera 1993; Tremoleda 2000a, p. 20 i 55-56; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221; Jara 2017, p. 25-26) i la vinya Badosa, a Tossa (Nolla i Casas 1984, p. 209; Tremoleda 2000a, p. 51-52; Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 221), que pel que sembla estaven dedicats a la producció de material constructiu. No tenim tampoc cap dada sobre l'existència d'un forn productor d'àmfores a la vil·la romana dels Ametllers (Tossa), tot i que és possible.

Tant les terrisseries de Llafranc com la del Collet Est de Sant Antoni de Calonge i les probables de la badia de Sant Pol indiquen l'existència d'una producció vinària als voltants de Llafranc i a la vall d'Aro als segles I aC. i I dC, que s'envasava en àmfores, que no sabem si devia tenir una gran difusió comercial, així com una possible producció costanera de salaons (a la qual podrien correspondre les àmfores de les formes Dressel 7-11 i Dressel 8 emporitana). Cal preguntar-se a quina ciutat estaven vinculades aquestes terrisseries, podria ser tant *Emporiae* com *Gerunda*, atès que, com hem dit, alguns d'ells són a la sortida al mar d'aquesta última ciutat. D'altra banda, el taller o tallers de Llafranc s'han d'entendre en l'àmbit d'un *vicus* (sense descartar totalment la presència d'una vil·la), mentre que els del Collet Est i Can Lloverons s'han de relacionar amb els *fundi* de les vil·les del Collet i el Pla de Palol, respectivament. No sabem amb relació a quin assentament es pot posar la terrisseria de Fenals, a Lloret de Mar.

No hi ha cap font escrita antiga que es faci ressò d'aquestes produccions, a menys que les puguem relacionar amb els vins laietans, cosa que creiem poc probable. És el mateix que passa amb els vins que es produïen a la zona meridional de Catalunya, coneguts també per diferents terrisseries amfòriques, i que hem proposat anomenar «vi ilercavó» (Jàrrega 2009). No sabem si podem relacionar aquesta producció amb la ciutat d'*Emporiae*, com sembla probable, tot i que també, per la distribució de les terrisseries, podríem pensar en les ciutats de *Gerunda*, *Aquae Calidae* i fins i tot de *Blandae*.

Pel que fa a la composició de les produccions amfòriques, a la terrisseria de Llafranc presenten un gra molt fi, a Palamós tenen molta mica i a partir de Lloret tenen la mateixa composició que les produccions del Maresme, amb pastes de color vermell, desgredant de petits nòduls de quars, punts negres i presència esporàdica de mica daurada (Burch, Nolla i Tremoleda 2015, p. 220).

Per tant, les dades actualment conegudes ens documenten l'existència d'una important producció vitivinícola a la costa del Baix Empordà i la Selva almenys entre el darrer quart del segle I aC i mitjans del I dC, i probablement més enllà, com fa pensar la producció d'àmfores de base plana de la forma Gauloise 4, que podrien arribar al segle II dC. En aquest sentit, té lògica l'observació de J. Botey (2007, p. 43) qui es fa ressò del que va escriure M. Tarradell, qui es preguntava si l'Empordà podia haver intervingut en el primer «boom» del vi català (Tarradell 1987). De fet, més enllà de l'entrebanc provocat per la fil·loxera el segle XIX, hi ha una tradició de producció vitivinícola que arriba fins a l'actualitat.

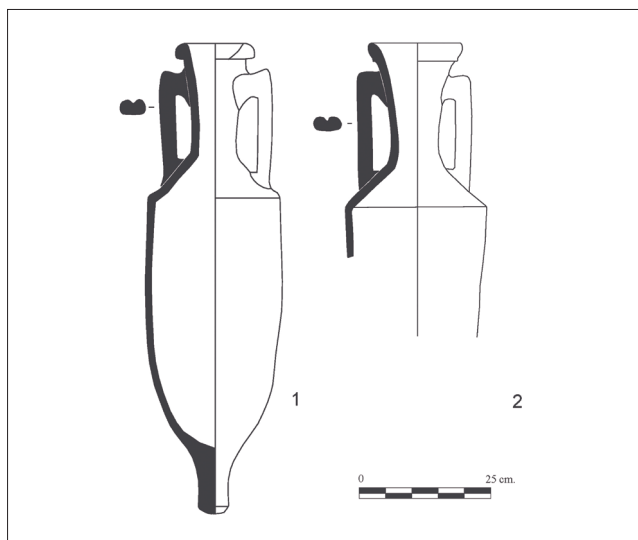

Figura 14. Àmfores Dressel 2 trobada al mar davant del Cap de Tossa.

Desconeixem la difusió que pogué tenir aquesta producció amfòrica. El lligam d'*Usulenius Veiento* amb la colònia de *Narbo* fa pensar que el vi produït a Llafranc es dirigís especialment vers aquesta ciutat, com passa en general amb tota la producció d'àmfores de la forma Pascual 1 de les terrisseries de la costa catalana. En canvi, l'escassetat d'epigrafia amfòrica ens dificulta saber la destinació del producte envasat en altres formes, que potser es dirigien vers Roma, com les àmfores laietanes de les formes Dressel 2 i 3 (Jàrrega i Colom 2019), però no podem saber-ho.

A més de les àmfores, hi ha altres elements que ens permeten documentar la importància de la producció vinera a la zona, que probablement va anar més enllà de la cronologia que ens marquen les àmfores. Ens estem referint a les *cellae vinariae* amb *dolia*, documentades a Llafranc (Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 65-76),

Pla de Palol, a Platja d'Aro ((Nolla ed. 2002, p. 93-95), Mas Guàrdies, a Palamós (Llinàs 2014; Martín 2017, p. 39-40), Santa Maria de Llorell, al terme de Tossa (Burch et al 2005, p. 5), a més de les restes d'elements de premsa documentats a Llafranc (Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 65-76), Santa Maria de Bell-lloc d'Aro (Nolla i Palahí 2012, p. 27) la vil·la dels Ametllers, a Tossa (Burch et al 2005, p. 31-32) i ses Alzines, que devia estar en relació amb aquesta darrera vil·la (Burch et al 1998; Burch et al 2005, p. 41-73).

La producció d'àmfores atribuïbles al grup formal Dressel 7-11 i a l'anomenada Dressel 8 emporitana ens mostren també l'existència d'una producció d'elements piscícoles, tot i que no es coneix cap *cetaria*, tret d'una al nucli urbà d'Empúries mateix (Tremoleda et al 2014) on les Dressel 8 emporitanes són molt abundants. No s'ha identificat cap terrisseria en les proximitats d'aquesta ciutat que les produís, per la qual cosa no podem descartar que es fessin en les terrisseries a les quals ens hem referit aquí.

Per tant, la producció vinera en època romana, almenys durant l'Alt Imperi, està ben documentada a l'àrea estudiada. Segurament hi havia altres recursos productius que no han deixat petja arqueològica, que permetin enquadrar el poblament i la producció agrícola d'aquesta zona en relació amb el context territorial conegut (Casas, Castanyer, Nolla i Tremoleda 1995) però en tot cas, el que hem pogut veure demostra la importància de la producció de vi a aquesta zona, almenys des de finals de la República romana i en època d'August, que es podria comparar amb altres àrees més conegudes, com la costa de Barcelona, el Maresme i el Baix Llobregat.

No deixa de resultar sorprenent el final de les produccions amfòriques vers l'any 70 dC (tret, potser, de l'aparent continuïtat que indiquen les àmfores de la forma Gauloise 4), coincidint amb el que passa a la costa laietana, sense que en sapiguem les causes, i en viu contrast amb l'enriquiment i monumentalització, en aquest mateix període, de les vil·les marítimes del Collet i dels Ametllers. Tot això és un reflex d'importants canvis en la gestió de les vil·les costaneres, que no comportà precisament un empobriment d'aquestes, ans al contrari. És un interessantíssim tema que resta encara per esbrinar, però que indica ben clarament canvis en l'estratègia productiva dels propietaris d'aquestes vil·les.

9. L'ADSCRIPCIÓ TERRITORIAL EN ÈPOCA ROMANA: *EMPORIAE*, *GERUNDA*, *AQUAE CALIDAE* I *BLANDAE*

Cal plantejar el tema de la territorialitat en època romana i de l'adscripció a les ciutats antigues, tema sobre el qual tenim molt poca llum i els investigadors acostumen a deixar-lo de banda. Hi ha tres ciutats que podrien haver estès el seu domini per aquestes terres, l'antiga *Emporiae*, així com les esmentades *Gerunda* i *Aquae Calidae*; com veurem, el cas de *Blandae* és diferent. No tenim cap prova del fet que la primera hagués estès el seu *territorium* al sud del Montgrí i les Gavarres, tot i que va donar nom a la comarca de l'Empordà, encara que hem de tenir en compte el paper del comtat d'Empúries per a l'estructuració del territori en època medieval. Tanmateix, la comunicació que obre el Corredor de Palafrugell cap a Llafranc i Palamós, i el possible paper fronterer que podria haver tingut la sortida al mar de les Gavarres, que separa Sant Antoni de Calonge de la vall d'Aro, permeten suposar que el *territorium* d'*Emporiae* podria haver arribat fins aquest punt.

D'altra banda, la relació especial que s'ha indicat abans entre la ciutat de Girona i Sant Feliu de Guíxols potser podria fer pensar que el *territorium* de *Gerunda* arribés fins al mar per aquestes contrades, com suposa F. Aicart (2000, p. 17). En aquest cas, al nord limitaria amb el territori emporità a la costa de les Gavarres, al sud de Sant Antoni de Calonge.

Hem de tenir en compte també la ciutat d'*Aquae Calidae*. Probablement la decadència d'aquesta darrera en l'Antiguitat Tardana va provocar que el seu territori restés fagocitat pel de *Gerunda*. D'altra banda, recordem que, històricament, el bisbat de Girona es va estendre fins al Maresme, a la població de Caldes d'Estrac, que marca el límit territorial entre el que hom anomena Alt i Baix Maresme. Tanmateix, creiem poc probable que el *territorium* de la ciutat de *Blandae* (Blanes) s'estengués cap al nord, ja que l'aspra geografia de la costa ho dificulta, i en canvi, afavoreix l'extensió del seu territori per les terres planeres de l'Alt Maresme, més enllà de la Tordera, l'antic riu *Arnum*, o potser *Larnum*, que esmenta Plini el Vell (*Nat. Hist.* III, 22).²¹ Tanmateix, malgrat que la costa és feréstega, hi ha una zona a l'interior que

permet una comunicació entre Blanes i Lloret, per la qual cosa potser l'àrea d'aquesta darrera podria haver format part del territori de *Blandae*; tanmateix, això ja ens sembla més difícil en el cas de Tossa, que resta més isolada per la costa, i la comunicació natural de la qual és vers l'interior, cap a la plana de la Selva.

Als documents medievals més antics es fa sempre esment dels pobles situats a l'interior (Palafrugell, Llofriu, Mont-ras, Santa Margarida), sense esmentar nuclis de població marítims (Barti, Plana i Tremoleda 2004, p. 15). Això sens dubte es deu al despoblament a causa de la inseguretat general existent durant l'Alta Edat Mitjana, que també es pot comprovar més al sud, a la zona de Lloret (Llinàs 2016, p. 122) i a la comarca del Maresme, on hi ha els característics pobles «de Dalt» i «de Mar». Tot plegat, reflecteix un important despoblament molt poc conegut, que es va produir durant l'Antiguitat tardana, ja que hi ha molt pocs assentaments que presenten materials d'aquesta època (bàsicament, Llafranc i Sant Feliu de Guíxols), a l'àrea estudiada.

Les primeres cases i carrers de la ciutat romana d'*Aquae Calidae* (Caldes de Malavella) es poden datar a finals del segle II o inicis del I aC (Llinàs 2020 i 2022a), així com les primeres construccions hidràuliques que es poden relacionar ja amb el termalisme (Llinàs, Merino i Montalbán 2004, p. 70-71). Per tant, tot fa pensar que la ciutat romana es va fundar en aquelles dates, cosa que devia comportar l'organització del seu territori. L'existència del municipi romà resta palesament demostrada per la troballa de dues inscripcions del segle II dC que fan referència a sengles magistrats municipals, una de les quals fa esment del nom de la ciutat (IRC III, 9; Merino, Nolla i Santos 1994, p. 12-13).²² És interessant ressaltar el fet que Plini (*NH*, III, 23) diu que els *aquicaldenses* (que molt probablement corresponen a aquesta ciutat, més que no pas a Caldes de Montbui; vegeu Mayer 2010) tenien la categoria d'estipendiàries, que era la més baixa de l'organització de les ciutats romanes. És possible, per tant, que es fundés aquesta ciutat bàsicament per a habitants indígenes, lligat a la presència del termalisme, i que en època de Vespasià

21 Cal posar en relleu que els noms *Blandae* i *Arnum* tenen clars homònims a Itàlia, cosa que pot deure's a la llatinització de noms indígenes, però també a la implantació de topònims d'origen italià a causa de la presència de grups humans de procedència italiana.

22 Resulta una mica sorprenent comprovar la presència d'un esment d'origo (*aquicalensis*) quan això passava normalment en el cas que el finat o finada esmentat a la làpida fos vingut d'un altre lloc; tanmateix, la possibilitat que procedís d'un altre indret, que podria ser l'actual Caldes de Montbui (que ha estat també identificada com *Aquae Calidae*) creiem que seria molt casual i força remota. A més, cal afegir que la documentació altmedieval del segle X anomena el lloc *Calidas* (Merino, Nolla i Santos 1994, p. 14).

la ciutat obtingués finalment el títol de *municipium*. En canvi, tant *Emporiae* com *Gerundae* eren sens dubte municipis des de l'època d'August; desconeixem quin era el cas de *Blandae*.

La confluència de molts camins a Caldes de Malavella, així com el fet que hi hagués un mercat setmanal a aquesta població a partir del segle XIII, podria ser un ressò de la capitalitat que *Aquae Calidae* havia tingut sobre una part de la plana de la Selva (Mallorquí 2016, p. 15).

La delimitació a partir del segle XI de l'ardiaconat de la Selva podria correspondre amb els territoris d'*Aquae Calidae* i *Blandae*. Al primer devia pertànyer la plana de la Selva i al de Blanes tota la vall de Tordera i l'Alt Maresme (Martínez 2016, p. 26). S'ha suggerit que el límit entre els ardiaconats de Girona i la Selva, que passa, en part, per la carena de les Gavarres, podria ser una supervivència de la divisió romana (Mallorquí 2000). Tanmateix, en el cas de la zona litoral del massís de l'Ardenya, on estan Lloret i Tossa, és difícil intentar establir una continuïtat des de l'època romana, segurament pel gran despoblament que degué sofrir aquest sector, ja que la parròquia de Blanes no apareix documentada fins a l'any 1319, en què se segregà de la de Tordera (Martínez 2016, p. 26), tot i que cal posar en relleu la pervivència del topònim antic.

D'altra banda, cal tenir en compte que Lloret, anomenat *Loreda* als documents medievals, fou segregat l'any 1001 de l'alou de Maçanet de la Selva (Pons Guri 1989, p. 17-30), cosa que permet pensar en un gran abandonament del poblament costaner a l'Antiguitat tardana, fins al punt que les seves terres es vincularen a un indret situat a l'interior (Llinàs 2016, p. 126). Precisament a Maçanet hi havia la vil·la de l'Hort d'en Bach (Llinàs et al 2000), que va perviure durant l'Antiguitat tardana i a redós de la qual va néixer l'església de Sant Llorenç, que va originar la població actual de Maçanet, i que va ser el centre d'un territori que abastaria els actuals municipis de Maçanet, Vidreres i Lloret de Mar (Llinàs 2016, p. 126 i 129). Tot plegat, permet pensar en una vinculació històrica amb aquella àrea, i en la pertinença al territori d'*Aquae Calidae* en època romana, més que no pas al de *Blandae*. En aquest cas, considerant la possible sortida al mar del *territorium* de *Gerunda* a la vall d'Aro i Sant Feliu de Guíxols, el límit costaner amb el d'*Aquae Calidae* podria haver estat el massís de l'Ardenya, al sud de Sant Feliu.

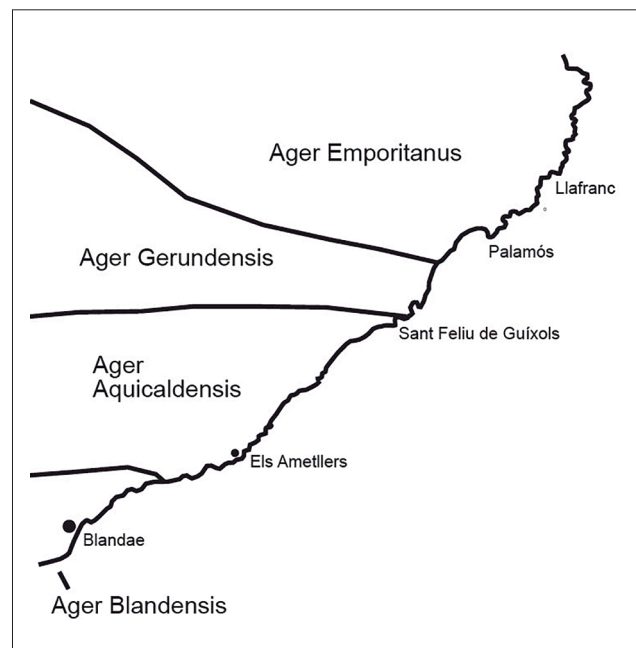

Figura 15. Proposta de distribució dels territoris de les ciutats romanes a l'àrea estudiada.

En resum, els elements que hem valorat anteriorment, tot i que no ens proporcionen seguretats, permeten pensar que el territori del *municipium* d'*Emporiae* s'estenia vers el sud, pel Corredor de Palafrugell, fins la vall de Calonge; la zona de la vall d'Aro i Sant Feliu de Guíxols semblen haver pertangut al de *Gerunda*, de la qual representen una sortida al mar, mentre que la costa del massís de l'Ardenya, on hi havia la vil·la de Tossa, hauria pertangut al *territorium* d'*Aquae Calidae*. En canvi, el de *Blandae* es devia projectar cap a l'interior per la vall de la Tordera i s'estendria per la costa vers el sud fins al límit amb el *territorium* d'*Iluro* (Mataró), que podria haver estat situat a la zona de Caldes d'Estrac, on arribava en època medieval la jurisdicció del bisbat de Girona.

CONCLUSIONS

La zona costanera de les actuals comarques del Baix Empordà i la Selva, tot i la seva abrupta geografia, presenta un poblament antic relativament important, sobretot l'àrea més septentrional. Ens hem centrat aquí en l'àrea compresa entre el *iugum Celebanticum*, que situem en el cap de Begur i el cap de Sant Sebastià, i la

ciutat de *Blandae* (Blanes) i el riu *Larnum* o *Arnum* (la Tordera).

Com hem comprovat, hi ha diverses àrees que tenen una important personalitat, per un cantó les àrees baixes que acolliren el poblament, és a dir, el Corredor de Palafrugell, la vall de Calonge i la vall d'Aro, i d'altra banda, els massissos muntanyosos, concretament el de Begur, les Gavarres i el massís de l'Ardenya, que arriben al mar creant una costa abrupta amb abundants cales, que donen el perfil característic a allò que hom anomena Costa Brava.

Les cales costaneres sovint han tingut un paper com a refugis o portells, però cal destacar la importància de tres àrees portuàries, de nord a sud, Llafranc, Palamós i Sant Feliu de Guíxols, cosa que es reflecteix en el poblament antic. Podem atribuir aquesta costa a l'antic *populus* dels indigets, tot i que el seu límit al sud no resta clar, ni la possible presència dels misteriosos *lartolaietes* esmentats només per Estrabó. En tot cas, al sud de *Blandae* s'estenia la costa de la *Laetania*.

A l'àrea més septentrional, on en el cap de Sant Sebastià hi va haver un destacat poblat ibèric, constatem un poblament rural romà dispers relativament abundant, concentrat sobretot a la costa. El centre principal se situa a Llafranc, on hi hagué durant tota l'època romana un *vicus* (sense descartar la possible presència d'una vil·la), en el qual es varen produir activitats vitivinícoles, amb la corresponent producció d'àmfores vineres. Almenys durant la primera meitat del segle I dC degué tenir un lligam comercial amb *Narbo* (Narbona), com es veu en la producció d'àmfores amb la marca de *Publius Usulenius Veiento*, destacat habitant d'aquesta ciutat, i possible propietari d'un *fundus* a Llafranc o, si més no, amb un clar interès econòmic en aquest lloc.

A la badia de Palamós es detecta també una concentració d'hàbitats romans, que corresponen a diverses *villae* (com la de Sant Esteve de la Fosca o el Palau, aquesta darrera terra endins), però on potser hi hagué també un *vicus*, relacionat amb el port natural i amb la producció vinera, com el de Llafranc, tal com ho permet pensar la producció d'àmfores en aquest lloc. Pel que fa a la costa i la vall de Calonge, es documenta un poblament rural romà relativament abundant, en el qual destaca clarament la *villa marítima* del Collet, relacionada també amb un taller d'àmfores.

A la costa de la vall d'Aro es troba la important vil·la romana de Pla de Palol, que fou un establiment força

luxós. En el rerepaís de la vall d'Aro es constata també un poblament dispers relativament abundant. A l'àrea de Sant Pol hi hagué una producció d'àmfores vineres durant el segle I dC, que resulta encara poc coneguda. Més al sud, en relació amb l'àrea portuària de Sant Feliu de Guíxols, podem situar un *vicus*, o potser millor, una concentració de poblament dispers, que tingué, almenys en part, una continuïtat fins a l'Antiguitat tardana.

La costa del massís de l'Ardenya, al sud de Sant Feliu de Guíxols, és força abrupta, i presenta un poblament antic menys conegut i, aparentment, menys abundant també. Tanmateix, destaca la sumptuosa vil·la romana dels Ametllers, a Tossa, activa, en diverses fases, des del segle I aC fins al V dC. Cal destacar tot un seguit de petites instal·lacions vitivinícoles (Mas Carbotí, ses Alzines, Santa Maria de Llorell, Llevadó), situades en llocs alts i prop de la costa, i que tot just arribaren al tombant dels segles I i II dC. Totes aquestes instal·lacions s'han relacionat amb la vil·la dels Ametllers.

Al sud d'aquest territori, i al final del que avui coneixem com a la Costa Brava, hi havia la ciutat de *Blandae* (Blanes), malauradament poc coneguda, i que podria haver tingut dos nuclis urbans diferents, que eventualment podrien explicar el plural del seu nom.

Com hem pogut comprovar, tot i que no passaven per aquest territori vies principals, hi havia camins que remunten, com a mínim, a època romana. Destaquem els que permetien comunicar directament la ciutat d'Empúries vers el sud, concretament el que seguia el Corredor de Palafrugell cap a Llafranc i el camí de la Ganga, que es dirigia vers la vall de Calonge. Més incerta és l'existència d'un camí antic costaner des de Llafranc cap a la zona de Palamós.

En contrast, sembla força destacat el camí de Girona a Sant Feliu de Guíxols, com ho indiquen els documents medievals que fan referència a una *strata*, el topònim Quart i fins i tot les petites termes de la Torre dels Moros de Llagostera, que hipotèticament posem en relació amb una possible *mansio* o *mutatio* que podia haver hagut en aquest indret, on potser no per casualitat hi hagué en temps posteriors un hostel, precisament en l'encreuament d'un altre camí que es dirigia vers la vall de Calonge.

Més al sud, cal destacar l'existència de diversos camins que surten de Tossa i Lloret i es dirigeixen vers l'interior passant per Caldes de Malavella, que possiblement són molt antics i que il·lustren sobre la

comunicació del nucli urbà d'*Aquae Calidae* amb la zona costanera.

Les evidències arqueològiques ens permeten constatar una important activitat vitivinícola a aquesta àrea, palesada per les terrisseries de Llafranc (Palafrugell), el Collet Est (Calonge) i Fenals (Lloret de Mar), a més d'altres indrets menys clarament documentats. Tot plegat, ens indica l'existència d'una destacada activitat vinera en el segle I dC, palesada no només per les produccions amfòriques, sinó també per altres elements destacables, com les *cellae vinariae*, documentades per elements de premsa i magatzems de *dolia*.

L'època d'August degué ser un moment d'important desenvolupament econòmic, com ho fan pensar les reformes efectuades a les vil·les del Collet i els Ametllers, i la fundació de la vil·la de Pla de Palol. En aquest període, la producció vitivinícola i amfòrica degué tenir una fase d'auge.

Degué haver-hi un canvi important, la natura del qual se'ns escapa, constatat també a la costa laietana, que es reflecteix en l'abandonament generalitzat de la producció amfòrica en el darrer quart del segle I dC (si no abans), i que deu correspondre a una reconversió que encara no podem copsar en tota la seva profunditat. No cal dir, però, que la producció agrícola va continuar, com ho indiquen les dades aportades per les importants vil·les dels Ametllers, Pla de Palol i el Collet. Encara més, els casos de les vil·les dels Ametllers i el Collet, veritables *villae maritimae*, ens indiquen que aquest és precisament el moment del seu enriquiment.

Finalment, tot i que ens hem de fiar només en la geografia i les extrapolacions, més o menys encertades, que podem fer a partir de les fonts medievals, hem proposat una delimitació dels territoris de les ciutats que es varen repartir l'àrea que hem estudiat. Creiem que hi ha bons indicis, a partir de la geografia, que ens permeten estendre el *territorium* d'*Emporiae* fins la vall de Calonge i el Cap Roig d'aquesta població, incloent-hi per tant, l'important centre de Llafranc.

La vall d'Aro i Sant Feliu de Guíxols, que estan separats de l'àrea que acabem d'esmentar pel massís de les Gavarres, probablement pertanyien al *territorium* de *Gerunda*. Això restaria reforçat per l'antiguitat que sembla tenir el camí, la *strata* esmentada per les fonts medievals, que posa en contacte Girona amb Sant Feliu de Guíxols, i pel paper com a port de Girona que històricament s'ha atribuït a aquesta darrera localitat.

Pel que fa a l'àrea del massís de l'Ardenya, malgrat la proximitat geogràfica de *Blandae*, com hem vist, tots els indicis ens permeten relacionar-la amb el *territorium* d'*Aquae Calidae*, tot prefigurant l'adscripció que actualment tenen aquestes terres a la comarca de la Selva, de la qual se les coneix com la Marina.

Per contrast, el *territorium* de *Blandae* es devia estendre vers l'interior tot seguint la vall de la Tordera, i cap al sud al llarg de la costa, potser fins a Caldes d'Estrac, on hi ha un canvi en la geografia de la costa; a més, cal considerar que en època medieval el territori del bisbat de Girona s'estenia fins allà, coincidint amb el que actualment coneixem com a Alt Maresme. D'altra banda, no podem descartar que el territori de *Blandae* s'estengués fins a la zona de Lloret, però creiem molt improbable que ho fes fins a l'àrea de Tossa, que posem en relació amb *Aquae Calidae*.

BIBLIOGRAFIA

- Adroher, A. M. 1990: Análisis cronológico del yacimiento ibérico de Puig Castellet (Lloret de Mar) a partir de las cerámicas de barniz negro, *Cypsela: revista de prehistòria i protohistòria*, 8, p. 79-85. <https://raco.cat/index.php/Cypsela/article/view/119390>
- Aguilar A.; Olesti O.; Plana R. 1991: Cadastres romans a Catalunya. Empordà i Gironès, Cerdanya, Vallès Occidental, *Tribuna d'Arqueologia*, 1989-1990, pp. 111-124.
- Agustí i Farjas, B; Burch i Rius, J.; Llinàs i Pol, J. 1998: Les sitges ibèriques de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà), *Estudis del Baix Empordà*, 17, p. 43-58. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272151>
- Aicart, F. 2000: El final del món ibèric a la vall d'Aro i Sant Feliu de Guíxols: estat de la qüestió, *Estudis del Baix Empordà*, 19, p. 17-24. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272183>
- Aicart, F. 2003: Una moneda procedent del poblat ibèric de Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro), *Estudis del Baix Empordà*, 22, p. 5-8. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272264>
- Aicart, F. 2006: Un treball inèdit d'Agustí Casas i Vinyas sobre Pla de Palol (Platja d'Aro), *Estudis del*

- Baix Empordà*, 25, p. 25-32. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272759>
- Aicart i Hereu, F.; Sàgrera i Aradilla, J. 1993: Un forn romà a Solius (Santa Cristina d'Aro), *Estudis del Baix Empordà*, 12, p. 77-83. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271852>
- Aicart, F.; Nolla, J.M. 1993: Materials arqueològics de la basílica de Santa Cristina d'Aro, *Estudis del Baix Empordà*, 12, p. 73-75. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271851>
- Aicart, F.; Nolla, J.M. 1995: El jaciment tardo-romà del carrer del Prior (Sant Feliu de Guixols), *Estudis del Baix Empordà*, 14, p. 99-107. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271886>
- Aicart, F.; Nolla, J.M.; Sàgrera, J. 1999: L'església antiga de Santa Cristina d'Aro i els seus precedents. Una nova interpretació, *Estudis del Baix Empordà*, 18, p. 13-34. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272165>
- Aicart i Hereu, F.; Nolla i Brufau, J.M.; Vivó i Llorca, J. 2007: *La Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà). Història i arqueologia d'un jaciment maleït*, Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, Santa Cristina d'Aro.
- Albà, M.; Grau, D.; Mallorquí, E.; Martínez, M.; Mundet, J. 2015: El camí de Sant Feliu de Guixols, a Mallorquí, E. (coord) 2015: *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. Els camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès)*, vol. 1. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans (Estudis i Textos, 18), p. 43-104.
- Albà, M.; Formiga, J.; Martínez 2016: El camí de Palamós a Hostalric per Llagostera i Vidreres, a Mallorquí, E. (ed.), *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. Els camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès)*. Vol. 2. *Els camins transversals*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans (Estudis i Textos, 19), p. 217-238.
- Anglada, L.; Burch, J.; Casas, S.; Codina, F.; de Prado, G.; Garcia, G.; Jiménez, M. P.; Lloveras, J. M.; Margall, J.; Nolla, J. M.; Palahí, Ll.; Palmada, G.; Punseti, D.; Prados, T.; Sàgrera, J.; Vivó, D. 1998: L'establiment de Ses Alzines i la producció de via a la Vall de Tossa, *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, II *Colloqui Internacional d'Arqueologia (Badalona, 1998)*, Badalona, p. 438-443.
- Aquilué, X. 2020: Ánforas de producción tarraconense procedentes del poblado ibérico de Castell (Palamós, Girona), *Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Homenatge al Dr. Alberto López Mullor*, Barcelona, p. 237-252. https://www.academia.edu/61480042/X_Aquilu%C3%A9_%C3%81nforas_de_producci%C3%B3n_tarraconense_procedentes_del_poblado_ib%C3%A9rico_de_Castell_Palam%C3%B3s_Girona_in_Estudis_sobre_cer%C3%A0mica_i_arqueologia_de_l_arquitectura_Homenatge_al_Dr_Alberto_L%C3%B3pez_Mullor_Barcelona_2020_237_252
- Aquilué, X.; Amigo, X. 2008: *El poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà)*, Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona.
- Arqueociència SCP 1997: *El jaciment romà del Morè, Sant Pol de Mar, el Maresme*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- Badia, J. 1970: Notícia sobre alguns jaciments arqueològics d'època romana a Palafrugell, *Revista de Palafrugell*, gener 1970, p. 9-10.
- Badia, J. 1977: *L'arquitectura Medieval de l'Empordà. I. El Baix Empordà*. Diputació Provincial de Girona, Girona.
- Badia, J. 1993: Una peça singular d'època romana trobada a Llafranc, *Estudis del Baix Empordà*, 3, p. 1-10. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271440>
- Ball-llosera, Ll.; Martínez, M.; Teixidor, R. 2016: El camí de Tossa a Anglès, per Caldes de Malavella, a Mallorquí, E. (ed.), *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. Els camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès)*. Vol. 2. *Els camins transversals*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans (Estudis i Textos, 19), p. 239-268.
- Barral, C. 1982: *Catalunya des del mar*, Barcelona.
- Barti, A.; Plana, R. 1989a: Noves aportacions a l'estudi del jaciment romà de Llafranc, *Cypsela*, VII, p. 137-146. <https://www.raco.cat/index.php/Cypsela/article/view/119433>
- Barti, A.; Plana, R. 1989b: Sant Sebastià i Llafranc: dos exemples del poblament

- antic al terme de Palafrugell, *Palacio Frugelli*, 1, p. 36-44.
- Barti, A.; Plana, R. 1993: La terrisseria d'època romana de Llafranc (Palafrugell, Girona), *Cypsela*, X, p. 87-99.
- Barti, A.; Plana, R. 2010: Un modelo de romanización en el litoral gerundense, *Studia Historica. Historia Antigua*, 7: 11-23, + 4 figs. <https://revistas.usal.es/uno/index.php/0213-2052/article/view/6262>
- Barti, A.; Plana, R.; Tremoleda, J. 2004: *Llafranc romà*, Quaderns de Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell, Diputació de Girona. https://www.palafrugell.cat/images/business_directory/documents/publicacions-edicions/el_llafranc_roma.pdf
- Blázquez y Delgado-Aguilera, A. 1894: Las costas de España en época romana, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 24, p. 385-430.
- Botet i Sisó, J. 1913: *La provincia de Gerona* (Geografía General de Catalunya dirigida per F. Carreras Candi), Barcelona.
- Botey i Serra, J. 2007: El camí a Calonge pel Coll de la Ganga: primera via romana a Hispània?, *Revista de Girona*, 243, juliol-agost 2007, p. 41-45.
- Bouzas, M.; Burch, J.; Nolla, J.M. 2021: Catàleg de monedes de la vil·la romana de Pla de Palol (Castell-Platja d'Aro), *Estudis del Baix Empordà*, 40, p. 13-57. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/420562>
- Bouzas, M.; Burch, J.; Moner, E.; Vivó, D. 2024: Excavacions arqueològiques a la vil·la romana del Collet (Calonge i Sant Antoni). Bienni 2022-2023, a Burch, J., Buxó, R., Codina, F., Cortal, E., Frigola, J., Fuertes, M. i Mataró, M. (curs.), *Dissetenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 170-172.
- Bouzas, M.; Burch, J.; Julià, R.; Moner, E.; Pons, P.; Solà, J.; Riera, S.; Vivó, D. 2025: Geomorphological Analysis of the Coast of the Collet Roman Maritime Villa and its Collet Est Pottery Workshop (Calonge I Sant Antoni, Catalonia), *Journal of Maritime Archaeology*, <https://doi.org/10.1007/s11457-025-09460-8>
- Burch, J.; Casas, J.; Castanyer, P.; Costa, A.; Nolla, J.M.; Palahí, Ll.; Sagrera, J.; Simon, J.; Tremoleda, J.; Varenna, A.; Vivó, D.; Vivo, J. 2013: *L'alt imperi al nord-est del Conuentus Tarraconensis. Una visió de conjunt*, Universitat de Girona-Documenta Universitaria, Girona.
- Burch, J.; Casas, J.; Costa, A.; Nolla, J.M.; Palahí, Ll.; Rojas, T.; Sagrera, J.; Vivó, D.; Vivó, J. 2010: Pla de Palol o Platja de n'Artigues, a Nolla, J.M.; Palahí, Ll.; Vivó, J. (eds.): *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*. Universitat de Girona, Girona, p. 247-248.
- Burch, J.; Jiménez, F.; Nolla, J.M.; Palahí, Ll. 2005: *El fundus de Turissa entre el segle aC i l' dC. Arqueologia de dos establiments rurals. Mas Carbotí i Ses Alzines*, Estudis Arqueològics 6, Universitat de Girona, Girona. file:///D:/Mas%20Carbot%C3%AD%20i%20Ses%20Alzines%20-%20estudis_arqueologics_6.pdf
- Burch, J.; Jiménez, F.; Nolla, J.M.; Palahí, Ll.; Sagrera, J. 2000: L'establiment romà de Mas Carbotí (Tossa de Mar, La Selva, 5 *Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona (Olot)*, Girona, p. 124-127.
- Burch, J.; Mundet, J.; Nolla, J.M.; Sagrera, J. 2000: Prospeccions arqueològiques al terme municipal de Tossa de Mar (La Selva), 5 *Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona (Olot)*, Girona, p. 161-162.
- Burch, J.; Nolla, J.M.; Palahí, L.; Sagrera, J.; Vivó, D. 1998: L'establiment vitivinícola de Ses Alzines (Tossa de Mar), *Quaderns de la Selva*, 10, p. 21-33. <https://raco.cat/index.php/QuadernsSelva/issue/view/2160>
- Burch, J.; Nolla, J.M.; Palahí, L.; Sagrera, J.; Sureda, M.; Vivó, D. 2001: Els banys privats de la vil·la romana de Pla de Palol a Platja d'Aro, *Estudis del Baix Empordà*, 20, p. 11-36. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272195>
- Burch, J.; Nolla, J.M.; Palahí, Ll.; Amich, N.; Canal, E.; Casas, J.; Castanyer, P.; Sagrera, J.; Sureda, M.; Tremoleda, J.; Vivó, D.; Costa, A.; Prat, J.; Simon, J.; Varenna, A. 2016: *Baix Imperi i antiguitat tardada al sector nord-oriental de la prouincia Tarraconensis. De l'adveniment de Dioclecià a la mort de Carlemany (284-814)*, Universitat de Girona-Documenta Universitaria, Girona.
- Burch, J.; Nolla, J.M.; Tremoleda, J. 2015: *La alfareria romana del Collet Est (Calonge, Girona)*, BAR, International Series, 2770, Oxford.
- Burch, J.; Rojas, A.; Sagrera, J. 2003: Noves aportacions per al coneixement del poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Llafranc, Palafrugell), *Estudis del*

- Baix Empordà*, 22, p. 9-54. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272265>
- Burch, J.; Rojas, A. 2008-2009: L'assentament ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà), *Tribuna d'Arqueologia 2008-2009*, Barcelona, p. 45-58. <https://calaix.gencat.cat/handle/10687/91727#page=1>
- Burgueño, E. 2000: Les àmfores Dressel 20 de *Blandae*. El comerç d'oli de la Bètica a la comarca de la Selva, *Quaderns de la Selva*, 12, p. 161-168 (+ 4 figs.). <https://raco.cat/index.php/QuadernsSelva/issue/view/2162>
- Burgueño, E.; Vilà, M. V. 1996: El poblat ibèric de Montbarbat. Aproximació a l'estudi del territori al curs inferior de la Tordera en època ibèrica, *Quaderns de la Selva*, 9, p. 55-78, +6 figs. <https://www.raco.cat/index.php/QuadernsSelva/article/view/26026>
- Burgueño, E.; Vilà, M. V. 2000: *Parvum oppidum civium romanorum*. Les restes romanes de Blanes, *Blanda*, 3, Blanes, p. 29-37.
- Buxó, R.; Tremoleda, J. 2002: *La bòbila romana de Fenals (Lloret de Mar)*, Lloret de Mar.
- Caja, M.J. 2002: Les sitges ibèriques del vial del port de Palamós, Baix Empordà, *Sisenès Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, p. 137-139.
- Calzada i Oliveras, J.; Esteva i Cruaños, Ll. 1984: Sant Feliu l'africà i Sant Feliu de Guíxols, *Estudis del Baix Empordà*, 3, p. 11-70. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271441>
- Caner, P. 1949: Calonge arqueològic, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 4, p. 311-317. <https://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53532/63968>
- Caner, P. 1955: Onomàstica de Calonge, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 10, p. 269-284. <https://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53846/64056>
- Caner, P. 1956: Nuevos hallazgos calongenses, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 11, p. 265-268. <https://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53646/64068>
- Caner, P. 1981: L'origen del nom de Calonge, la seva avaluació i l'escut de la vila, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25(II), p. 591-599. <https://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53936/64358>
- Caner, P. 1983: *La vall de Calonge*, Sant Antoni de Calonge.
- Caravaca, J.; Codina, F.; Margall, J.; Prado, G.; Punseti, D. 1996: Excavacions al poblat ibèric de Castell Barri, *III Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners (la Selva), p. 126-133.
- Carmona, M.C. 2024: Intervenció arqueològica a la finca de Sant Bonós número 22 de Blanes (Blanes, la Selva), a Burch, J., Buxó, R., Codina, F., Cortal, E., Frigola, J., Fuertes, M. i Mataró, M. (curs.), *Dissetenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 153-154.
- Casas i Genover, J. 1985: Les vies de comunicació romanes al Pirineu Català oriental, *5è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. XXII centenari del pas d'Anníbal pel Pirineu*, Puigcerdà, p. 39-60.
- Casas, J.; Castanyer, P.; Nolla, J.M.; Tremoleda, J. 1995: *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del Nord-est*, Girona.
- Castanyer, P.; Nolla, J.M.; Tremoleda, J. 2009: La producció vinícola en època romana a les comarques gironines, a Prevosti, M. i Martín i Oliveras, A. (eds) *El vi tarraconense i laietà: abir i avui. Actes del simposium*. Documenta, 7, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, p. 43-60.
- Christol, M.; Plana Mallart, R. 1997: Els *negotiatores* de Narbona i el vi català, *Faventia*, 19/2, p. 75-95.
- Cid Priego, C. 1954: Dos sepulcros turriformes romanos en la provincia de Gerona, *Caesaraugusta*, 5, p. 61-84.
- Compte Freixenet, A. 1974: Sobre els límits de l'Empordà, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 22, p. 297-336. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5083530>
- De Prado, G. 2002: Control arqueològic a la plaça del Mercat de Sant Feliu de Guíxols, *Sisenès Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines*, Sant Joan de les Abadesses, p. 251-252.
- Del Castillo, A. 1939: La Costa Brava en la Antigüedad, en particular la zona entre Blanes y San Feliu Guíxols: la villa romana de Tossa (estudio de conjunto), *Ampurias*, I, p. 186-267.
- Espadale, J., Rocas, X. 1989: Noves aportacions al coneixement de l'ocupació del territori de Palafrugell en època romana, *Palacio Frugelli. Miscel·lània*, Palafrugell, p. 64-77.

- Esteva, Ll. 1966: Un horno alfarero de época romana en Playa de Aro, *Ancora*, 965, Sant Feliu de Guixols, p. 34-35. <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000048142&page=37&search=&lang=ca&view=premsa>
- Esteva, Ll. 1983: Ceràmica hispano-romana recollida en el subsol del monestir de Sant Feliu de Guixols, *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 2, p. 41-60. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271429>
- Esteva i Cruaños, Ll. 1990: Bell-lloc d'Aro. Restauració de l'església (1959-1962) i excavacions efectuades (1982-1986), *Estudis del Baix Empordà*, 9, p. 63-114. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271511>
- Esteva, Ll. 1993a: Jaciments del Bosc d'en Rabell (segles I-II dC), *Estudis del Baix Empordà*, 12, p. 219-222. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271857>
- Esteva, Ll. 1993b: Cal Pitxo (segles I-III dC), *Estudis del Baix Empordà*, 12, p. 222-224. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271857>
- Esteva i Cruaños, Ll. 1993c: Excavacions a la basílica de Santa Cristina d'Aro (Baix Empordà) (1962-1966), *Estudis del Baix Empordà*, 12, p. 57-72. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271850>
- Esteva, Ll.; Pallí, Ll. 1995: *Els llocs de la Vall d'Aro, Gissalis i el monestir guixolenc (881-1199)*, Museu Municipal de Sant Feliu de Guixols. https://arxiu municipal.guixols.cat/attachments/arxiu_guixols_palli_esteva_vall_aro_monestir.pdf
- Esteva, Ll.; Pascual, R. 1962: Materiales de procedencia submarina depositados en el Museo Municipal de Sant Feliu de Guixols, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 15, p. 281-292. <https://raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53722>
- Esteva, Ll.; Vilaret, J. 1987: Monedes anteriors al s. V d.C. trobades a Sant Feliu i a les seves rodalies, *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 6, p. 103-117. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271484>
- Florensa i Jaumandreu, J. 1990: Catàleg arqueològic de la serra de Cadiretes, *Quaderns de la Selva*, 3, p. 21-34. <https://raco.cat/index.php/QuadernsSelva/issue/view/2148>
- Foerster, F. 1982: El yacimiento arqueológico subacuático de Los Ullastres, *Vida Submarina* 10, Barcelona, p. 34-41.
- Foerster, F. Pascual, R.; Barberà, J. 1987: *El pecio romano de Palamós. Excavación arqueológica submarina*, Centro de Recuperación e Investigaciones Submarinas (CRIS), Barcelona.
- Formiga, J.; Mallorquí, E. 2016: De Lloret de Mar i Blanes a Santa Coloma de Farners, per Maçanet de la Selva, a Mallorquí, E. (ed.), *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. Els camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès). Vol. 2. Els camins transversals*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans (Estudis i Textos, 19), p. 317-336.
- Formiga, J.; Teixidor, R. 2016: El Camí del Peix: de Blanes a Anglès, per Vidreres, Sils i Vallcanera, a Mallorquí, E. (ed.), *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. Els camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès). Vol. 2. Els camins transversals*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans (Estudis i Textos, 19), p. 289-316.
- Geli, R.; Mauri, G.; Mayoral, J. 2020: El derelict Illes Formigues II (Palafrugell, Baix Empordà), *15 Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 211-215.
- Geli, R.; Mauri, G.; Mayoral, J.; Blasco, S. 2022: El derelict Illes Formigues I. Resultats de la campanya de re-localització i valoració de l'estat de conservació del derelict, a Burch, J., Buxó, R., Frigola, J., Fuertes, M. i Mataró, M. (cur.), *Setzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 154-157.
- Giner, D., Llinàs, J. 2024: *Urbs de Blandae*. Intervenció al carrer Llarg, 28 (Blanes, la Selva), a Burch, J., Buxó, R., Codina, F., Cortal, E., Frigola, J., Fuertes, M. i Mataró, M. (curs.), *Dissetenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 163-165.
- Jara i Albertí, V. 2017: Petjades romanes a Santa Cristina, *Revista del Baix Empordà*, 56, p. 25-29. https://drive.google.com/file/d/1hACg82u0yk1IUJgvA8y0Akyga_XSLfJV/view
- Jàrrega Domínguez, R. 2000: El poblament rural i l'origen de les villae al nord-est d'Hispania durant l'època romana republicana (segles II-I aC), *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 21, p. 271-302.

- Jàrrega Domínguez, R. 2001: Una llàntia tardoantiga amb decoració de tema cristià procedent de la vil·la romana de Pla de Palol (Platja d'Aro, Baix Empordà), *Estudis del Baix Empordà*, 20, p. 37-48. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272196>
- Jàrrega Domínguez, R. 2009: La producció vinícola i els tallers d'àmfores a l'ager *tarraconensis* i l'ager *dertosanus*, a Prevosti, M. i Martín, A. (eds.), *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del simposium*, sèrie Documenta, 7, Tarragona, p. 99-123.
- Jàrrega Domínguez, R. en premsa: Les àmfores romanes de producció hispànica a les costes del Baix Empordà. Les col·leccions del Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols i del Museu de la Pesca de Palamós, *Estudis del Baix Empordà*, 43.
- Jàrrega Domínguez, R.; Clariana i Roig, J.F. 1994: Restes arquitectòniques d'època romana i un petit context estratigràfic tardo-antic trobats al carrer de les Espenyes (Mataró), *X Sessió d'Estudis Mataronins*, Mataró, p. 33-46. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7745184>; <https://raco.cat/index.php/SessioEstudisMataronins/article/view/113354>.
- Jàrrega Domínguez, R.; Colom Mendoza, E. 2019: El comerç del vi laietà procedent del Maresme cap a Itàlia en època romana, *Laietania*, 20. *Actes del 1r. Simposium d'arqueologia laietana*, p. 147-156.
- Junta Tècnica del Museu 2000: Troballes arqueològiques a la Plaça del Mercat, *L'Arjau*, 37, p. 17-18. Sant Feliu de Guíxols. <https://arxiumunicipal.guixols.cat/publicacions/revista-l-arjau/6181-informatiu-de-l-arxiu-i-museu-num-3-febrer-2023.html>
- Llach, E.; Llinàs, J. 2024: Una fossa d'època visigòtica a la cantonada entre els carrers Sant Bonós i Llarg (Blanes, la Selva), a Burch, J., Buxó, R., Codina, F., Cortal, E., Frigola, J., Fuertes, M. i Mataró, M. (curs.), *Dissetenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 223-225.
- Llinàs, J. 1994: Intervenció d'urgència al poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà), *II Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, p. 57-62.
- Llinàs, J. 1996a: Els segles III-II aC a Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell). Hàbitat, sitges i abandonament, *Estudis Guixolencs*, 11, p. 35-39.
- Llinàs, J. 1996b: Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà). Intervenció de 1994-1995, *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sta. Coloma de Farners, p. 126-133.
- Llinàs, J. 1996c: Els segles II-I aC a Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell). Hàbitat, sitges i abandonament, *Homenatge a Lluís Esteva i Cruaños, Estudis Guixolencs*, II, Sant Feliu de Guíxols, p. 35-39.
- Llinàs, J. 2008: Intervenció arqueològica a Sant Quirze (Lloret de Mar, la Selva), *IX Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, l'Escala-Empúries, 2008, p. 325-328.
- Llinàs, J. 2014: El magatzem de *dolia* del Mas Guàrdies (Palamós, Baix Empordà), a Frigola, J. (ed.), *Dotzenes jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Besalú, p. 249-251.
- Llinàs, J. 2016: Santa Cristina i Lloret de Mar a l'alta edat Mitjana, *Quaderns de la Selva*, 28, p. 113-129. <https://raco.cat/index.php/QuadernsSelva/issue/view/27048>
- Llinàs, J. 2017: Sant Sebastià de la Guarda, *Gavarres*, 31, p. 86-87.
- Llinàs, J. 2020: Desenterrant la història: les primeres cases de l'*urbs* romana d'*Aquae Calidae*, *Quaderns de la Selva*, 32, p. 7-31. <https://raco.cat/index.php/QuadernsSelva/issue/view/31075>
- Llinàs, J. 2022a: Les excavacions de 2021-2022 a la carretera de Llagostera (*Aquae Calidae* - Caldes de Malavella, la Selva), a Burch, J., Buxó, R., Frigola, J., Fuertes, M. i Mataró, M. (cur.), *Setzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 150-153.
- Llinàs, J. 2022b: Intervencions arqueològiques de l'any 2021 a la vil·la romana dels Ametllers (Tossa de Mar, la Selva), a Burch, J., Buxó, R., Frigola, J., Fuertes, M. i Mataró, M. (cur.), *Setzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 177-180.
- Llinàs, J. 2023: Un sector de l'*urbs* de Blandae al jaciment de la Penya dels Padrets (Blanes, la Selva), a Burch, J.; Nolla, J.M.; Tremoleda, J. (eds.), *El gran canvi. La fundació de les primeres ciutats romanes al nord-est de la Hispània Citerior*, Documenta Universitaria, Girona, p. 63-70.
- Llinàs, J. 2024a: *Urbs* de Blandae (Blanes, la Selva). Excavacions dels anys 2022 i 2023 a la Penya dels Padrets, a Burch, J., Buxó, R., Codina, F., Cortal, E., Frigola, J., Fuertes, M. i Mataró, M. (curs.),

- Dissetenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 159-162.
- Llinàs, J. 2024b: Excavacions arqueològiques dels anys 2022 i 2023 a la vil·la romana dels Ametllers (Tossa de Mar, la Selva), a Burch, J., Buxó, R., Codina, F., Cortal, E., Frigola, J., Fuertes, M. i Mataró, M. (curs.), *Dissetenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 190-193.
- Llinàs, J. 2024c: Un conjunt ceràmic del segle VI dC a Blanes (la Selva), *Actes del VI Seminari Internacional d'Arqueologia Medieval i Moderna*, Roses; Girona, p. 101-109.
- Llinàs, J.; Merino, J. 1991: La romanització a la Selva: noves dades, *Quaderns de la Selva*, 4, p. 17-33. <https://raco.cat/index.php/QuadernsSelva/issue/view/2149>
- Llinàs, J.; Merino, J.; Montalbán, C. 2004: Les termes romanes de Sant Grau (Caldes de Malavella). Novetats arran de les excavacions de 2002, *Quaderns de la Selva*, 16, p. 69-89. <https://raco.cat/index.php/QuadernsSelva/issue/view/2167>
- Llinàs, J.; Montalbán, C. Ramírez, A.; Sureda, M. 2000: *L'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva)*, del segle aC a l'any 2000, Estudis i Textos, 7, Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners.
- Llinàs, J.; Sàgrera, J. 1993: Una construcció alt-imperial a Llafranc. Fases, estratigrafia i materials, *Cypsela*, X, p. 105-127. <https://raco.cat/index.php/Cypsela/article/view/119163>
- Llorens, J. M., Pons, E. 1987: El recinte fortificat ibèric de Puig Castellet (Lloret de Mar, la Selva). Excavacions 1975-1986, *Tribuna d'Arqueologia*, Barcelona, 1986-87, p. 49-58.
- López, A. 1992: Les primeres estratigrafies a la vil·la romana dels Ametllers, Tossa (Selva), *Tribuna d'Arqueologia*, 1990-91, Barcelona, p. 73-95.
- López, A.; Baldomà, M.; Clua, M.; Estany, I.; Gumà, M.M.; Martín, A.; Niño, V.; Solé, X.; Viñas, J.; Zucchitello, M. 2001: *Les excavacions de 1985-1989 y 1992 a la vil·la romana dels Ametllers, Tossa (Selva)*. Tossa de Mar: Patronat de la vil·la romana dels Ametllers, Ajuntament de Tossa de Mar.
- López, A.; Batista, R.; Zucchitello, M. 1987: La producció vitivinícola de la Tarraconense. Algunos ejemplos sintomáticos, *El vi a l'antiguitat. Economía, producción i comen; al Mediterrani occidental. Actes del 1 Col·loqui d'Arqueologia Romana*, Badalona, 1985, Monografies Badalonines, 9, Badalona, p. 319-325.
- López, A.; Zucchitello, M.; Fierro, X. 1985: Resultats de la primera campanya d'excavacions a la vil·la romana de Mas Carbotí (Tossa, la Selva), *Informació Arqueològica*, 44, Barcelona, p. 38-43.
- Mallorquí, E. 2000: *Les Gavarres a l'edat mitjana. Poblament i societat d'un massís del nord-est català*, Biblioteca d'Història Rural, Col·lecció Estudis 2, Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona, Girona.
- Mallorquí, E. 2015: Els camins històrics de la Selva, de la via Augusta a mitjans del segle XIX, a Mallorquí, E. (coord.), *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. Els camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès). Vol. 1. Els camins vers la ciutat de Girona*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans (Estudis i Textos, 18), p. 11-40.
- Mallorquí, E. 2016: La xarxa viària de la Selva, entre l'arqueologia, la geografia i la història, a Mallorquí, E. (ed.), *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. Els camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès). Vol. 2. Els camins transversals*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans (Estudis i Textos, 19), p. 11-20.
- Martín, i Ortega, M. A. 1977: Aportacions a l'estudi del poblat ibèric de Castell (La Fosca, Palamós), *Actes de l'Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, Sant Feliu de Guíxols, p. 239-247.
- Martín i Ortega, M. A. 1979-80: Dos forns antics de ceràmica: els d'Orriols i Sant Miquel de Fluvià, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25.1, p. 97-105, <https://raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53888>.
- Martín Menéndez, A. 2008: Àmfores tarraconenses i bètiques en els derelictes de mitjan segle I a.C. a la costa catalana, *Actes du Congrès International de la SFECAG, L'Escala-Empúries, 1-4 mai 2008*, Marsella, p. 123-127.
- Martín Roig, G. 2017: Assentaments i establiments d'època romana a Palamós i Vall-llobrega, *Revista del Baix Empordà*, 56, p. 34-42. https://drive.google.com/file/d/1hACg82u0yk1IUJgvA8y0Akyga_XSLfJV/view
- Martínez i Comas, M. 2014: El Camí Vell de Tossa a Santa Coloma. Canvis de recorregut del camí del Pelegrí de Tossa, *Quaderns de la Selva*, 26, p. 73-95. <https://raco.cat/index.php/QuadernsSelva/issue/view/21814>

- Martínez, M. 2016: Noves hipòtesis sobre l'origen, els límits i les advocacions de la parròquia de Caldes, *Quaderns de la Selva*, 28, p. 19-39. <https://raco.cat/index.php/QuadernsSelva/issue/view/27048>
- Martínez, M.; Teixidor, R. 2016: El camí del Pelegrí: de Tossa a Santa Coloma de Farners, a Mallorquí, E. (ed.), *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. Els camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès). Vol. 2. Els camins transversals*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans (Estudis i Textos, 19), p. 269-288.
- Mas, J.; Pallí, Ll.; Bach, J. 1989: Geologia de la Plana del Baix Empordà, *Estudis Baix Empordà*, 8, p. 5-43. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271498>
- Mauri Galí, G. 2019: L'excavació subaquàtica del derelict romà Ullastres I durant la dècada dels anys 70, *Estudis del Baix Empordà*, 38, p. 23-41. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/365007>
- Mayer, M. 2010: El problema de las *Aquae Calidae* del norte del *conventus Tarraconensis*, *Serta Palaeohispanica J. de Hoz Palaeohispanica*, 10, p. 303-317.
- Mayoral, J.; Mauri, G. 2022: Illes Formigues II. Una excavació arqueològica a profunditat, a Geli, R., Nieto, X., Vivar, G. (eds.), *Naufraigs. Història submergida*, Barcelona, p. 163-175.
- Merino, J. 2022: Intervenció arqueològica al Puig de Serra del Rei (Tossa de Mar, la Selva), a Burch, J., Buxó, R., Frigola, J. Fuertes, M. i Mataró, M. (cur.), *Setzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 132-134.
- Merino, J.; Nolla, J. M.; Santos, M. 1994: *Aquae Calidae, presència romana a la Selva*. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans (Estudis i Textos, 3).
- Merino, J.; Vargas, A. 2020: Les Gavarres a l'Antiguitat: el poblament en el massís i el seu entorn immediat a època ibèrica i romana, Consorci de les Gavarres, <https://efaidnbmnnnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.gavarres.cat/wp-content/uploads/2023/08/Habitats-i-especies-dinteres.pdf>
- Nolla, J.M. (ed.) 2002: *Pla de Palol. Un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro*, Ajuntament de Castell-Platja d'Aro.
- Nolla, J.M. 2006: La producció de les àmfores tarraconenses a la Catalunya septentrional, a López Mullor, A. i Aquilué, X. (eds.): *La producción i el comerç de les àmfores de la Provincia Hispania Tarraconensis. Homenatge a R. Pascual i Guasch*, Monografies del MAC, 8, Barcelona, p. 163-175.
- Nolla, J.M.; Aicart, F.; Esteva, Ll. 1990: El forn de terrissa de S'Agaró i l'establiment romà de la Finca Alzina, *Estudis del Baix Empordà*, 9, pp 37-62. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271510>
- Nolla, J.M.; Canes, J.M.; Rocas, X. 1982: Un forn romà de terrissa a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà). Excavacions de 1980-1981, *Empúries*, 44, p. 147-183. <https://www.raco.cat/index.php/Empuries/article/view/118171>
- Nolla, J.M.; Casas, J. 1984: *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona.
- Nolla, J.M.; Casas, J. 2005: Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà), *Estudi General*, 2005, 25, p. 145-152. <https://raco.cat/index.php/EstudiGral/article/view/43855>.
- Nolla, J.M.; Casas, J.; Santamaria, P.; Oliart, C. 2005: La necròpoli oriental del Collet de Sant Antoni, a Nolla, J.M., Santamaria, P. i Casas, J. (eds.), *In suo Fundo. Els cementiris rurals de les antigues ciutats d'Emporiae, Gerunda i Aquae Calidae. Estudi General*, 25, p. 11-103.
- Nolla, J.M.; Esteva, Ll.; Aicart, F. 1989: El poblat ibèric dels Guixols (segles IV a.C.-I d.C.), *Estudis del Baix Empordà*, 8, p. 45-116. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/271500>
- Nolla, J.M.; Palahí, Ll. 2012: El jaciment arqueològic de Santa Maria de Bell-lloc (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà). Noves excavacions (2008-2009) i noves dades, *Estudis del Baix Empordà*, 31, p. 9-46. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/273067>
- Nolla, J. M.; Palahí, Ll. 2018: Tres vil·les republicanes a l'extrem nordoriental de la Citerior, *Revista d'arqueologia de Ponent*, 28, p. 47-62. <https://www.rap.udl.cat/ca/rap-digital/Tots-els-numeros/RAP-28/>
- Nolla, J.M.; Palahí, Ll.; Burch, J. 1998: L'abandonament de l'opidum de Castell, *Estudis del Baix Empordà*, 17, p. 59-78. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272152>
- Nolla, J. M.; Prados, A.; Rojas, A.; Santamaria, P.; Soler, A. 2004: La terrisseria romana de Collet de Sant

- Antoni de Calonge, *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, p. 193-200.
- Nolla, J.M.; Santamaria, P.; Sureda, M. 2002: Excavacions arqueològiques al Collet de Sant Antoni de Calonge, *Estudis del Baix Empordà*, 21, p. 87-112. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272253>
- Nolla, J.M.; Santamaria, P.; Sureda, M.; Burch, J.; Sagrera, J. 2002: Excavacions arqueològiques al Collet de Sant Antoni de Calonge, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, p. 201-207.
- Nolla, J.M.; Vivo, J. 2009: La cupa sota l'església del monestir de Sant Feliu de Guíxols, *Estudis del Baix Empordà*, 28, p. 9-26. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272918>
- Oliva, M. 1947: El poblado ibérico de Castell Barri (Calonge), *Ampurias*, IX-X, p. 188-193.
- Oliva, M. 1961: Estado actual de la arqueología submarina en la Costa Brava (Gerona, España). Últimas prospecciones y hallazgos. Avance para un estudio de conjunto, *Atti del II Congresso Internazionale di Archeologia Sottomarina (Albenga 1958)*, Bordighera, p. 221-245.
- Palahí, L. 2007: La tecnologia al servei de l'otium. La *pars urbana* de la vil·la dels Ametllers (Tossa de Mar), *Empúries*, 55, p. 67-92. <https://doi.org/DOI.10.21001/rap.2018.28.1>
- Palahí, Ll.; Burch, J. 2017: La vil·la romana del Collet de Sant Antoni de Calonge, *Revista del Baix Empordà*, 56, p. 10-15. https://drive.google.com/file/d/1hACg82u0yk1IUJgvA8y0Akyga_XSLfJV/view
- Palahí, Ll.; Nolla, J.M. 2010: *Felix Turissa. La vil·la romana dels Ametllers i el seu fundus (Tossa de Mar, la Selva)*, Documenta, 12, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.
- Palol, P. de 1977: El Baix Imperi a Sant Feliu de Guíxols. Introducció al món medieval, *XX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Sant Feliu de Guíxols, 1976)*, Sant Feliu de Guíxols, p. 37-42.
- Palol, P. de 1999: Basilica de Bell-lloc d'Aro, *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles i*, a cura de P. de Palol i A. Pladevall, p. 194-195.
- Pella i Forgas, J. 1883: *Historia del Ampurdán. Historia de la civilización en las comarcas del nordeste de Cataluña*, Barcelona.
- Pla, J. 1941: *La Costa Brava*. Barcelona (consultada la 5ª reed., 1965).
- Pla, J. 1968: *El meu país*, Obra Completa, vol. 7, Barcelona.
- Pons Guri, J.M. 1989: *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 3, Fundació Noguera, Barcelona.
- Pons, E.; Llorens, J. M. ; Toledo, A. 1989: Le haumeu fortifié du Puig Castellet a Lloret de Mar (Girona, Espagne), *Documents d'Archéologie Méridionale*, 12, p. 191-222.
- Pons, E.; Toledo, A.; Llorens, J. M. 1981: *El recinte fortificat ibèric de Puig-Castellet-Lloret de Mar*, Sèrie Monogràfica, 3, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.
- Prados Muñoz, A. 2011: La intervenció arqueològica a l'església i la plaça del monestir de Sant Feliu de Guíxols, *Estudis del Baix Empordà*, 30, p. 54-82. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/273059>
- Prat, M.; Burch, J.; Vivó, D. 2020: La vil·la romana del Collet de Sant Antoni de Calonge (Calonge, Baix Empordà), a Burch, J., Buxó, R., Frigola, J., Fuertes, M., Manzano, S. i Mataró, M. (eds.), *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Castelló d'Empúries, Girona, p. 239-242.
- Prat, M.; Burch, J.; Vivó, D. 2022: La vil·la romana del Collet (Calonge i Sant Antoni, Baix Empordà), a Burch, J., Buxó, R., Frigola, J., Fuertes, M. i Mataró, M. (cur.), *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 169-172.
- Prat Vilà, M.; Palahí Grimal, Ll.; Nolla Brufau, J.M. 2018: Una vil·la romana paradigmàtica al Collet de Sant Antoni (Calonge). Primeres impressions, *Estudis del Baix Empordà*, 37, p. 47-75. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/347519>
- Pujol, A. 1977: El Ampurdán desde la colonización griega a la conquista romana. Según el testimonio de los autores griegos y romanos contemporáneos, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 12, p. 129-214.
- Ripoll, E. 1961: Contribución a una carta arqueológica submarina de Cataluña, *Atti del II Congresso Internazionale di Archeologia Sottomarina, Albenga 1958*, Bordighera, p. 246-250.

- Rojas Rabaneda, A. 2007: El poblament ibèric costaner del Baix Empordà i el seu paisatge, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos. Actes del Congrés sobre el Paisatge*, vol. 1: 233-243. <https://dugi-doc.udg.edu/bitstream/handle/10256/10777/PoblamentIbericCostaner.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Rojas Rabaneda, A. 2025: *Evolució cronològica, arquitectònica i urbanística del poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà)*, tesi doctoral, Universitat de Girona. <https://www.tdx.cat/handle/10803/695820>
- Roqué, C.; Pallí, Ll. 1996: Sediments antics del litoral del Baix Empordà entre es Forn (Begur) i Vallpresona (Santa Cristina d'Aro), *Estudis del Baix Empordà*, núm. 15, p. 5-33. <https://raco.cat/index.php/EBE/article/view/272130>
- Tarradell, M. 1987: L'època romana a l'Empordà, *Jornades d'Història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas*, Patronat Francisc Eiximenis, Girona, p. 91-98.
- Tremoleda, J. 1987: La intervenció del forn de Palamós (Baix Empordà), *El vi a l'Antiguitat: Economia, Producció i Comerç a la Mediterrània Occidental*, Monografies Badalonines, 9, Badalona, p. 210-216.
- Tremoleda, J. 1996: Producció d'àmfores romanes al Baix Empordà. Els tallers de Palamós, Platja d'Aro i s'Agaró, *Actes de les Jornades d'Homenatge a Lluís Esteve i Cruañas*, Sant Feliu de Guíxols, p. 41-46.
- Tremoleda, J. 1998: *Poblivs Vsolenvs Veiento*, un magistrat narbonès amb propietats al nord de la Tarraconense, *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, p. 231-241.
- Tremoleda, J. 2000a: *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña (época augustea y altoimperial)*, BAR International series, 835, Oxford.
- Tremoleda, J. 2000b: L'època antiga, a Gifre, P. (ed.), *Història de l'Alt Empordà*, Diputació de Girona, Girona, p. 111-231.
- Tremoleda, J. 2006: Les instal·lacions productives d'àmfores tarraconenses, a López Mullor, A. y Aquilué, X. (eds.), *La producción i el comerç de les àmfores de la Provincia Hispania Tarraconensis. Homenatge a R. Pascual i Guasch*, Monografies del MAC, 8, Barcelona, p. 113-150.
- Tremoleda, J.; Castanyer, P.; Santos, M.; Puigdevall, I. 2014: Les salaons i les indústries de salaó al Golf de Roses, a *La salaó de peix a Empúries i l'Escala. Del garum a l'anxova*, l'Escala, p. 27-37.
- Verdaguer, E. 1994: *El poblat ibèric de Castell*, col·lecció el Cau, 3, Palamós.
- Vilà, M. del V. 1982: *La ciudad romana de Blandae (carta arqueològica de la comarca de la Selva)*. Universidad de Barcelona, tesi doctoral, <https://www.tesisenred.net/handle/10803/669513#page=1>
- Vivar, G. 2022: Ports i fondejadors. Empúries i Aiguablava, a Geli, R., Nieto, X., Vivar, G. (eds.), *Naufregis. Història submergida*, Barcelona, p. 141-151.
- Vivó, D.; Nolla, J.M.; Palahí, L. 2012: Excavacions al monestir de Sant Feliu de Guíxols (Baix Empordà). Campanyes de 2010, *Onzenes Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Girona, p. 335-349.
- Zucchitto, M. 1978: Notes d'arqueologia de Catalunya. Tossa, *Informació Arqueològica*, 26, Barcelona, p. 36-37.

FONTS DE FINANÇAMENT

Aquest treball s'emmarca en el projecte d'R+D titulat "Amphorae ex Hispania 3 (AEXH3): el comercio de ánforas hispanas en época romana en el Mediterráneo. crono-tipología anfórica, y relación entre producción y difusión (PID2022-138200NB-I00 – ICAC 21273).

CONFLICTE D'INTERESSOS

Los autores declaran que no existe ningún conflicto de intereses.